

69560

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MARİFETNAME'DE DİN VE AHLAK EĞİTİMİNİN PRENSİP VE METODLARI

Muhammet ERDOĞAN

DANIŞMAN
Prof.Dr.Selahattin PARLADIR

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İZMİR
1997

ÖNSÖZ

Bu araştırma, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın en meşhir eseri Marifetnâme'nin eğitim prensip ve metotları bakımından bir değerlendirmesini yapma amacı gütmektedir. Bu hacimli eseri eğitimin bütün konuları bakımından ele almak, çalışmanın dağınık ve sathi bir hal almasına yol açabilirdi. Sadece eğitim usulü açısından eseri değerlendirmenin bir yüksek lisans tezi için uygun bir sınırlandırma olacağı düşünülmüştür:

Bu araştırmanın giriş bölümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, ayrıca eğitim, din, prensip ve metot kavramları açıklanmıştır.

I.Bölüm eğitim metotlarına yön veren bazı eğitim prensipleri bakımından Marifetname'deki malzeme düzenlemesiyle çalışılmıştır.

II.Bölüm'de Marifetnâme eğitim ve öğretimde kullanılan bazı metotlar açısından tahlile tabi tutulmuştur.

Bu inceleme yapılırken İ.Hakkı'nın hem doğrudan didaktik sayılacak görüşleri, hem de eserinin tertip ve dili itibariyle taşıdığı metodik özelliklerine dikkat edilmiştir.

Sonuç bölümünde bu iki bölümde belirgin hal alan görüşler özetle ifade edilmiştir.

Bu çalışmamızda ve yetişmemizde büyük katkıları olan sayın hocam Prof.Dr.Selahattin PARLADIR'a yardımı geçen bütün hocalarıma teşekkürü bir borçbilirim

İZMİR 1997

Muhammet ERDOĞAN

ÖZET

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kültür tarihimize kazandırdığı Marifetname adlı eseri; tasavvufi, felsefi, kelami bilgilerin yanısıra anatomi, coğrafya, mineroloji, pedagoji gibi pozitif ilimlere ğit bilgileri içeren ansiklopedik mahiyette bir kitaptır. Yazıldığı çağa ışık tutan ve en çok okunan eserler arasında yeralan Marifetname'de din ve ahlak eğitiminin prensip ve metotları konulu yüksek lisans tezimiz ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. İnsanlara akıllarına göre hitap edilmesi gerektiğini ısrarla vurgulayan İbrahim Hakkı'ya göre din eğitiminin temel prensibi kişiye bedeni, ruhi, kültürel, psikolojik ve zihin seviyesine göre tedricen bilgiler verilmesi şeklinde bir eğitim öğretimi anlayışıdır. Bu prensip çerçevesinde gözlem, sorucevap, takrir, tümevarım, tümdengelim, analiz, sentez, analogi gibi metodların ferdin dini ve ahlakı olarak yetişmesinde uygulanması gerektiğini eserinde çeşitli konularda bilgiler vererek göstermiştir. O'na göre din eğitimi bilgiler aşamalı olarak Şefkat ve sevgiye dayalı olarak gerçekleştirilmelidir. İbrahim Hakkı din ve ahlak eğitiminin temel esasını, ferdi farklılıkları dikkate alan ve kişinin yaşadığı topluma uyumunu sağlayan bir öğretimden geçirmek olarak vurgular. O'nun temel prensibi din ve ahlak eğitiminin mutlaka sevgiye dayalı olarak gerçekleştirilmesidir.

A B S T R A C T

The book which was written by Erzurumlu İbrahim Hakkı contains Islamic, philosophical, theological informations. Beside these subjects it also provides information about anatomy, geography, mineralogy, pedagogy.

The book which gave off light was in the best seller list. We tried to analyse Erzurumlu İbrahim Hakkı's thoughts in this subject by the help of our high certificate thesis, "The Principle and Methods of the Education of Religion and Morality in Marifetname İbrahim Hakkı claims that you have to speak to every person according to their mind to him, the basis principle of the education of religion is gradually to give physical, mental, cultural, physiological knowledge as their memory level. In this frame of principle Erzurumlu İbrahim Hakkı has given information in different subject in his book in addition to this he showed us that in a person's religious and moral education, you have to use observation, questioning answering, narration, deduction, induction, analysis, synthesis methods. In his opinion in the education of religion must be taught step by step and by the help of compassion and love.

He accepts the basis of education of religion, to be care about the personal differences, to give an education which provides the person's harmony with the society which the person lives in.

According to him, this education must be given to the person with love. Because it's vital for this education.

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 28/4/1997 tarih ve8.... sayılı toplantısında oluşturulan jüri, lisansüstü Öğretim Yönetmeliğinin9.. maddesine göre Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi **Muhammet ERDOĞAN**'ın **Marifetname'de Din ve Ahlak Eğitiminin Prensipler ve Metotları** konulu tezi incelenmiş

ve aday 4.1.6.1.1997 tarihinde, saat 14.30'da jüri önünde tez savunması alınmıştır. Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 70.. dakikalık süre içerisinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğuna oy çokluğu ile karar verildi.

BASKAN
Prof. Dr. Selâhattin Paçalılar
ÜYE
G. Pamuk
ÜYE
Prof. Dr. Evloğan Fırat

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "**Marifetname'de Din ve Ahlak Eğitiminin Prensip ve Metotları**" adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.


Muhammet ERDOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
GİRİŞ	1
I-KONUNUN ÖNEMİ.....	1
II-ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI.....	4
A. Ailesi ve Hayatı.....	4
B.Yetişmesinde Etkili Olan Şahıslar.....	7
C.Eserleri.....	8
III-TEMEL KAVRAMLAR.....	17
A-EĞİTİM.....	17
B-ÖĞRETİM.....	18
C-METOT VE PRENSİP.....	19
D-DİN.....	21
E-AHLAK.....	23

BİRİNCİ BÖLÜM

MARİFETNAME'DE Kİ DİN VE AHLAK EĞİTİMİNİN PRENSİPLERİ

1-İNSANA GÖRELİK.....	26
2-YAKINDAN UZAĞA.....	34
3-BİLİNENDEN BİLİNMEYENE.....	41
4-MÜŞAHHAS MÜCERREDE.....	44
5-SEVDİRMEK VE İKNA ETME.....	49

İKİNCİ BÖLÜM

MARİFETNAME'DE DİN VE AHLAK EĞİTİMİNİN METOTLARI

1-GÖZLEM METODU.....	54
2-TAKRİR (ANLATMA) METODU.....	56
3-SORU CEVAP METODU.....	63
4-TARTIŞMA METODU.....	65
5-MODEL ALMA METODU.....	67
SONUÇ.....	71
BİBLİYOGRAFYA.....	73

KISALTMALAR

agt:	adı geçen tebliğ
ag.tez.:	adı geçen tez
as.:	aleyhisselam
b.:	ibn
bs.:	basım/baskı
c.:	cild
çvr.:	çeviren
h.:	hadis
hl.:	hadisler
krş. :	karşılaştırma
mad.:	maddesi / maddeleri
nşr.:	neşreden
ra.:	radiyallahu anh / anha
s.:	sahife
sh.:	sahih
ss.:	sahifeler
s.a.v.:	sallahu aleyhi sellam
sy:	sayı
thk.:	tahkik eden
v.:	vefatı/vefat tarihi
vd.:	ve devamı
yay.:	yayını / yayınları
Yzm.:	elyazması

LİTERATÜR İLE İLGİLİ KISALTMALAR

- Ank.:** Ankara
AÜİF.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜEF.: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi
D.: Dergisi
DEÜÜF.: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı
HÜ.: Hacettepe Üniversitesi
İ.Ü.E.F.: İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi
İST. : İstanbul
MEB. : Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
SÜİF.: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı
T1DEV. : Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri
Y : Yayınları

GİRİŞ

I-KONUNUN ÖNEMİ

Tarih boyunca insan hayatında son derece önemli bir yeri olan din ve ahlak olgusunun yeni nesillere modern eğitim anlayışıyla aktarılması pedagojik bir zarurettir. Gerek toplumsal hayatın gün geçtikçe karmaşık bir hale gelmesi, gerekse üretilen bilgi ve tecrübelerin daha karmaşık yapıya ulaşması, günümüzde din eğitiminin bilimsel olarak değerlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. Genel eğitim açısından çok önemli bir yeri olan din eğitimi, bir yandan dini yaşama yön vererek insanın ruhsal dünyasını zenginleştirip olgunlaştırırken, bir yandan da milli varlığı güçlendirerek, bireylerin topluma uyumunu sağlamayı hedefler. Eğitimin kişide istenilen davranışları geliştirmesi için din eğitiminin her seviyede ve her kesimdeki insanlara verilmesi gerekir. Bu noktada Ziya GÖKALP'in Dine Doğru adlı makalesindeki sözleri dikkat çekicidir. "Bütün hayatlarında kuvvetli bir seciye gösteren insanlar, umumiyetle çocukluklarında dini bir terbiye alanlardır. Çocuklukta din terbiyesi almayanlar, ölünceye kadar şahsiyetsiz kalmaya, iradesiz ve seciyesiz yaşamaya mahkumdurlar."

İnsanların ferdiyet ve şahsiyetinin sağlam bir şekilde teşekkülü ve gelişmesi bakımından genel öğretim içerisinde din eğitiminin her seviyede ve yaştaki insanlara verilmesi zorunludur. En iptidai kavimlerden bugünün en yüksek medeniyetli milletlerine kadar insanlığın temel problemi olan dini ve ahlaki esasların, modern psikoloji ve pedagoji metotları doğrultusunda aktarılması gerekir.

Genel eğitimin prensip ve metotlarının yanısıra, din ve ahlak öğretiminde her bilgi çeşidine göre uygulanması gereken değişik prensip ve metotları olması gerekir. Yapılan bu araştırma ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kültür tarihimizde önemli bir yeri olan

Marifetname adlı eserindeki din ve ahlak eğitiminin prensip ve metotları ortaya konulmaya ve değerlendirmeye çalışılmıştır.

Böyle bir konu alınırken geçmişte ortaya konulmuş olan eğitim anlayışı, bu anlayışın bugünkü eğitim bilimi bakımından değeri tesbit edilmek, özellikle tasavvuf düşüncesinde eğitimin, diğer dinî bilim dallarında olandan farklı bir şekilde değerlendirilmiş olup olmadığına bakılmak istenmiştir. Burada tasavvufun ahlâk eğitiminde takip ettiği "arınma" teknikleri, günümüz eğitim bilimi anlayışı içinde kabul edilen metot ve tekniklerinden farklı olması sebebiyle inceleme konusu yapılmaması gerektiği düşünülmüştür. Mârifetname'den temin edilen malzeme bugün için uygun olan bir plan ve tertip içinde verilmeye çalışılmıştır. Tasavvufta zihinsel gelişmenin bile bir sonucu olarak görüldüğü arınma ve az yemek, az uyumak, az konuşmak, insanlardan uzaklaşmak, devamlı zikir gibi ahlâk eğitimi için tavsiye edilen usullerin, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılması uygun bulunmuştur.

Dinî malzeme bir tasavvuf anlayışı ile ele alınırken bunda eğitim prensip ve metotlarıyla ilgili olarak nelerin bulunabileceği, bu tezin esas amacını teşkil etmiştir. Marifetnâme bu gözlükle taranmış ve malzeme günümüz eğitim bilimince uygun olan bir tasnif içinde verilmeye çalışılmıştır.

Bugünkü din eğitimi anlayışı bakımından bu türlü bir çalışmanın faydalı olacağına inanılmıştır. Geleneksel malzeme ve anlayış, bugünkü anlayışla bakıldığında değerli ve orjinal bulunacak mıdır? İ.Hakkı'nın döneminin yeni eğitim anlayışı ve önderlerinin görüşlerine vakıf olmadığı, Marifetnâmenin tamamen geleneksel bir dille yazıldığı söylenebilir. Buna rağmen geleneksel eğitim anlayışının, yeni görüşleriyle mutlaka çelişmesi gerektiği de söylenemez. Şu bir

gerçektir ki, çok defa yazılı ve teorik anlayışları, uygulamada görülenlerden farklı, çok defa daha medeni ölçüler ihtiva eder. Kaldı ki ilmi bir araştırmada eskiden yazılmış olan görüşlerin, illâ bugünkü anlayışları ifade ettiğini söylemek zorunluluğu yoktur.



II-ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI

A. Ailesi ve Hayatı

Erzurumlu İbrahim Hakkı 18. yüzyılda yaşamış büyük bir mu-tasavvıf alim, şair ve eğiticidir. Marifetname'de kendi hakkında yazdıklarına göre H.1115, M.18 MAYIS 1703 yılında Hasankale'de dünyaya gelmiş, doğumu ve ailesi ile ilgili olarak eserinde şu açıkla-malara yer vermiştir:

"Malûm olsun ki, Derviş Efendi merhum umurunda müte-hayyir ve mağmum kalmıştır ve tarihi hicret bin yüz on beşinci seneye baliğ olmuştur. Pes ol Muharrem'in iptida Cuma gecesi tedbir-i umur için sıdk ile istihare kılmıştır ve rüyasında terk-i dünya ve taleb-i mevla ile memur olmuştur ve uyandıktan seya-hate koyulmak ve mürşid-i kamil bulmak arzusuyla dolmuştur ve ol sabah-ı yevm-i cuma zuhra saatinde tulu-u şems ile beraber onun bir oğlu dünyaya gelmiştir. İsmi ve resmi İbrahim Hakkı olmuştur. Can ve cismi aşk ve şevk ile dolmuştur. Kûdurat-ı cis-maniyeden ve afat-ı ruhaniyeden inayeti Hakk ile selamet bul-muştur."¹

"Dedesi Molla Bekir isminde bir zat olup, oturduğu Hasankale ve çevresinde cömertliği ile ün salmıştır. Babası Derviş Osman Haseni isminde yumuşak huylu, çekingen ve dürüstlüğü ile tanınan zattır. Annesi, Hasankale'nin yakın köylerinden, Kındıgılı Şeyhoğlu Mahmut veya Seyyid Dede Mahmut Efendi'nin kızı Hanife Hatundur."²

"Eğitim ve öğretimine çok önem verilen İbrahim Hakkı, 5 yaşından itibaren babasından ve mahalli hocalardan ders

¹ Marifetname , s.514

² Marifetname, 513 ; Diclehan, Şakir, Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı İst.1980, s.12

almıştır. Annesini yedi yaşında kaybeden İ.Hakkı'yı amcasına bırakan babası, mürşid-i kamil bulmak arzusuyla seyahate çıkar ve aradığı bu kamil insanı Aydınlar'da İsmail Fakirullah'ın kişiliğinde bulur.”³

Bir müddet sonra Osman Efendi oğlunu İsmail Fakirullah'a tanıştırır. Babasının hocası olan İ.Fakirullah, aynı zamanda İ.Hakkı'nın da yetişmesinde önemli bir rol üstlenir. Burada uzun bir süre kalan İ.Hakkı, on yedi yaşında babasını kaybeder. Babasının vefatı üzerine 1720 yılında Erzurum'a geri dönen müellifimiz, öğrenim hayatına sekiz yıl burada devam etmiştir. Erzurum'da değişik hocalardan ders alan İ.Hakkı'nın asıl istifade ettiği bilgin, Erzurum Müftüsü Hazık Mehmet Efendi (Ö.1763)'dir. İ.Hakkı'nın bilhassa Frasça öğreniminde ve Şiire yönelmesinde kendisine rehberlik etmiştir. Bununla beraber daha sonra programını Tertibi Ulum adıyla kaleme alacağı, Erzurum'da o gün için okunması gereken ilimleri de tahsil etmiştir. Erzurum'da Yukarı Habip Efendi Camii'nde imamlık yaparken bir yandan öğrenci yetiştirirken, diğer yandan da va'z ve nasihatlarla halkı irşad eder. Erzurum'a son kez gelişinden bir yıl sonra, yani 33 yaşında iken Firdevs isminde bir hanımla evlenmiş, 1738 yılında ilk defa hacca gitmiştir. Dönüşünde büyük İslam şairlerinin eserlerinden seçmeler yaparak Lübbü'l-Kütüp isminde 7 ciltten oluşan gayet kıymetli bir eser meydana getirmiştir. 1742 yılında zengin bir ailenin kızı olan Fatma isminde ikinci bir kadınla evlenmiş, bunu kısa aralıklarla Belkıs ve Züleyha hanımlarla yaptığı evlilikler takip etmiştir. Hanımlarının ikisi Erzurum'da, diğer ikisi de Hasankale'deki evlerinde yaşamışlardır.

³ Amil ÇELEBİOĞLU, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ank. 1988, s.4

1747 yılında İstanbul'a giden İ.Hakkı, Padişah I.Mahmut tarafından saraya davet edilerek iltifat görmüştür.⁴

"Kendisine padişah tarafından kütüphanesi Hümayundan faydalanma izni nin verilmesinin yanında, ders okutmak kaydıyla Erzurum'un Şiaveler dağı eteğinde bulunan Abdurrahman Gazi zaviyedarlığının da verildiği ilgili kaynaklarca belirtilmektedir."⁵

"Bazı kaynaklar Onun 1755 yılında ikinci defa İstanbul'a giderek araştırma yaptığını ve bu gidişinde hanımlarına meşhur mektuplarını gönderdiğini yazmaktadırlar."⁶

"İstanbul'dan döndükten sonra vaktini kitap yazmak ve öğrenci yetiştirmekle geçiren İ.Hakkı, 1767 yılında 3.defa Tillo'ya gitmiştir. İkinci Hanımı Fatma hatunun vefatı Üzerine hocasının torunu Fatma Azize ile evlenir. Bu evlilikten hemen sonra dördüncü hanımı Zelihada vefat eder. Bunun üzerine üçüncü defa Erzurum'a, oradan da hacca gider. Hacca giderken Şam, Halep, Kudüs, Mekke ve Medine gibi ilmi merkezleri ziyaret eder ve oralarda kendi eserlerinin okunmağa başlandığını görür. Hacc dönüşünde ilk hanımı Firdevs Hatunu da kaybeden İ.Hakkı, Belkıs Hatun'la birlikte Hasankale'de yaşamaya başlamıştır. 1771 yılında tekrar Tillo'ya giden İ.Hakkı, maddi ve manevi ilimler okutup, irşad faaliyetlerine devam etmiş ve bu arada bir çok değerli eserler vermiştir. Değişik kaynaklarda değişik tarihler veril mesine karşılık 1780 yılında vefat ederek hocası İsmail Fakirullah'ın türbesine defnedilmiştir."⁷

⁴ Diclehan, Şakir, Erzurumlu İbrahim Hakkı, s.15; Çelebioğlu, a.g.e., s.4

⁵ Altıntaş, Hayrani, Erzurumlu İbrahim Hakkı, M.E.B. Yay., İst. s.28

⁶ Çelebioğlu, a.g.e., s.4

⁷ İbrahim Hakkıoğlu, Mesih, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İst., 1973, s.45

İ.Hakkı'nın İsmail Fehim, Ahmet Naimi, Muhammet Şakir ve Osman Nedim adında dört erkek; Gülsüm, Hanife ve Şemsi Aişe olmak üzere üç de kız çocuğu olmuştur.

B.Yetişmesinde Etkili Olan Şahıslar

Marifetnamede yazdıklarına göre, babası Osman Efendi ve İsmail Fakirullah onun kişiliğinin gelişmesinde çok büyük katkı sağlamışlardır. Osman Efendi 1081/1670'de doğdu. 20 yaşına kadar Karaşeyhoğlu İbrahim Efendi'den İslami ilimleri öğrendi. Çeşitli ilmi seyahatlerin sonunda hacca gitmekte iken Aydınlar bucağında meşhur İsmail Fakirullah'a rastladı. Hactan vazgeçerek onun yanında kaldı. Fakirullah'la beraber kaldığı müddetçe vücudunda mevcut ateşin yok olduğunu, onu gördükçe ona karşı eğiliminin arttığı görüyor, böylece de kalbini sıkan büyük sıkıntıdan kurtulduğunu hiss ediyordu.⁸

İbrahim Hakkı Marifetname'de babasıyla ilgili olarak şu bilgilere yer verir. "Babam 1081/1670'de Hasankale'de doğdu. 30 yıllık bir ilim hayatından sonra "Çelebi Efendi oldu". Hicri 1170/1698'de soğuk ateşle yanmaya başlamıştır. Hicri 1115'de bu dünyada, zevkinden kopmuş ve bir kamil mürşit bulmak arzusuyla seyahate çıkmıştır. Siirt'e iki saatlik uzaklıkta Aydınlar bucağında Fakirullah'ı bulmuş, ölümüne kadar onun yanında, on yıl sakin bir hayat sürmüştür. Bu Şeyhin yardımıyla veli derecesine yükselmiştir. Kemale varmanın son basamağı olan Allah'a kavuşma mertebesini bulamamıştır. Bu isteğine ancak ölümünden sonra kavuşmuştur."⁹

⁸ Marifetname, s.521

⁹ Marifetname, s.521

“Hicri 1132//1719 tarihinde vefat eden Osman Efendi kendi hayatını tasavvufi yaşama girişini en ince çizgilerine kadar kendi hatıra defte rinde anlatır.”¹⁰

Osman Efendi, İbrahim Hakkı'nın kişiliğinin teşekkülünde son derece etkili olmuştur. onun Şeyhi İsmail Fakirullah İ.Hakkı'nın yetişmesinde ikinci önemli Şahsiyettir. Marifetname'de yazdıklarına göre, Arap asıllı olup Şafii mezhebindendir. Hicri 1076/1656 yılında doğmuştur. Her işini kendi yapan geceleri az uyuyan ve gündüzleri oruç tutan bir kimsedir.¹¹

İbrahim Hakkı hocasının kendi üzerinde bıraktığı tesirleri şu şekilde belirtir: “Bu Mürşid-i Kamil bir genç adam iken fikirlerimi aydınlatıyor, gerektiği zaman manevi gerçekleri bana açıklıyor ve pek çok işaretle kalp hastalıklarını iyileştiren ilaçları bana veriyordu. Ben onları aşkla kabul ediyor ve böylece de tevekkül, tefviz, rıza ve vahdetin sırlarını kavırıyordum”¹²

İ.Hakkı'nın, babası ve Fakirullah'tan sonra yetişmesinde etkili olan diğer iki hocası olan Sarı Gümrükçü Derviş Efendi lakaplı Sunullah Ağa ve Hazık Efendilerle ilgili Marifetname'de fazla bilgi mevcut değildir.

c) Eserleri:

18. yüzyılda yaşayan İbrahim Hakkı, insanlığın eğitim, bilim ve kültürde büyük gelişmeler kaydettiği çağını sınırlı imkanlarıyla takip etmeye çalışmış olup, eserlerini bu çerçevede dahilinde Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere üç dilde yazmıştır. Şiir ve nesir olmak üzere 15 kadar büyük eser yazan İ.Hakkı bunları telif, tercüme, nazire, iktibas

¹⁰ İbrahimhakkıoğlu (Mesih),a.g.e., s.13

¹¹ Marifetname, s.507

¹² Marifetname, s.515

ve seçme yoluyla meydana getirmiştir. Bu eserlerinden beşi kendi ifadesiyle asıl (temel) on'u fûru ile ilgilidir. İsimlerinin son harfleri "H" olan beş tanesi hakikat ilmine; isimlerinin son harfleri "M" olan diğer beş eser de dini ilimlere aittir. "Usul" (temel, ana) dediği ilk büyük beş eseri 1755 ile 1765 yılları arasında Erzurum'da; bu beş temel eserden faydalanarak yazdığı ve "evlad eser" olarak nitelendirdiği on eseri de 1766 ile 1777 yılları arasında Tillo'da yazmıştır.

1-İlâhinâme (Divan) :

1168/1755 yılında Erzurum'da yazdığı ve kendi ifadesiyle ilk ana eseri olan ilâhinâme, İ.Hakkı'nın şiirlerinin toplandığı divanıdır. "Divan-ı İbrahim Hakkı Erzurumi adıyla 1263/1847 yılında İstanbul'da basılmıştır. İlk otuz sayfası dua, daha sonraki bölümleri de ilahiname olan eser, oğlu İsmail Fehim adına yazılmıştır. Baştan sona Allah aşkının işlendiği eserin ilâhinâme bölümünde yedi beyitli ve her harften kafiyesi bulunmak üzere 366 gazel yer alır. İlk gazelde Divan'ın mahiyeti ve yazılış tarihi hakkında bilgiler verilir."¹³

Saadetname, vuslatname, pendname ve şükürname ayrı eserler olmayıp, İlâhinâme'nin bölümlerini teşkil eder. Bu eserinde Yunus tesirinde kaldığı izlenimi veren ve aynı zamanda Marifetname'de geçen şiirlere rastlanır.

2-Mârifetnâme: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın (1170/1757) yılında yazdığı ve ikinci ana eseri olan Marifetname,bundan sonra kaleme aldığı birçok esere de kaynaklık yapmış önemli bir kitaptır. Bu eserini yazmaktaki maksadını şöyle ifade etmektedir: "Öncelikle malûm olsun ki, Hak Teala iki cihanı insanoğulları ve insanoğullarını da ancak kendisini tanıması için yarattığını cümleye duyurmuştur.Nitekim lütuf ve keremiyle; "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi

¹³ Çelebioğlu,a.g.e., s.28

sevdim ve beni tanımaları için varlıkları yarattım,” buyurmuştur. Şu halde alemin ve insan yaratılmasından nihai maksat ve yüce istek, Mevla'nın bilinmesidir. Bu ebedi devlet ve tükenmez saadet herşeyden öncedir. Ancak bu, nefsini bilmeye bağlı olup, nefsini bilmek de bedeni bilmeye dayanır. Bedenin bilinmesi, alemin bilinmesiyle olur. Alemin bilinmesi ise hakiki ilimdedir. Bu sebepten dolayı bir miktar astronomi ve felsefeden alıp, toplayarak bir miktar anatomi ilminden devşirip seçerek, bir miktar kalp ilmi ve irfandan iktibas edip ele alarak, bu güzel kitabı Türkçe olarak yazdım.”¹⁴

Marifetname'nin önsözünde kainat ve onun sırlarını inceleyen İ.Hakkı birtakım nakilleri kendi uslubuyla süsleyerek Arşı, Melekleri, Cennet ve Cehennemi, Kürsü'yü, Levhi Mahfuz ve benzeri soyut kavramları açıklamaya çalışır. Bu konuları; Allah'ın yüce kudretini düşündürmek ve insanları kulluk vazifelerine yönelmesini sağlamak amacıyla işlediğini belirtir. Birinci bölüme Allah'ın zat ve sıfatlarını ayet ve hadislerle açıklayan İ.Hakkı, daha sonra o günün anlayışına göre maddeleri oluşturan dört unsuru ve bunların çeşitli durumlarını inceler. Bundan sonra matematik ve geometriye dair basit fakat açık bilgiler verir. Dünyanın küre şeklinde olduğunu ispat ettikten sonra güneş sistemi ve gezegenler hususunda Kopernik'i benimsediğini bildirir.

Burçlar konusunda çeşitli açıklamalarda bulunan İ.Hakkı astronomi ilmiyle bağlantılı olarak Allah'ın sonsuz güç ve kuvvetini anlatmayı hedeflemiştir. Ayrıca bu bölümde, varlıkların evrimi hakkında görüşleri de açıklamaktadır. Coğrafya ilmi ile ilgili olarak da iklimler, atmosfer ve rüzgar hakkında bilgi verir, mevsimlerin, iklimlerin fayda-

¹⁴ Marifetname.,(Meryem), s.15-16

Ferdin; akrabasına, komşularına karşı ilgi ve münasebetleri, alimler, fakihler, şeyhler ve veliler gibi o gönün şartlarında önder kişilerin davranışları bu bölümün konularındandır.

3-İrfaniye : Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Divan, Marifetname'den sonra yazdığı üçüncü ana eseri 1174/1761 yılında Erzurum'da kaleme aldığı İrfaniye adlı eseridir. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde ve üç bölüm halinde yazılmış olan eser 495 sahifedir. Birinci bölüm 220.sahifeye kadar Arapça, ikinci bölüm 410.sahifeye kadar Farsça, geriye kalan bölüm ise Türkçedir.

Birinci bölüm, Hz.Ali, Abdulkadir Geylani, İbnu'l-Arabi, Muhammed Gazali, İbn Kemal, İbn Abdullah, Akşemseddin, Molla Cami gibi zatlardan nakiller ve seçmeleri kapsar.

İkinci bölümde Molla Cami, Abdullah Ensari, Hüseyin Vaiz, Feridüddin Attar, Şeyh Kemaleddin, Hakimi İsfehani gibi zatların görüş ve düşüncelerini Farsça olarak kaleme almıştır.

Üçüncü bölümde ise Gazali'nin Kimya-ı Saadet'inden, Molla İlahi'den, Şeyh Ebu İshak'ın Noktatü'l-Vahde isimli eserinden bazı bölümlerin tercümeleri Türkçe olarak verilmiştir.

4-İnsaniye: İ.Hakkı'nın dördüncü temel eseri olan insaniye 1176/1763 yılında tamamlanmış olup, Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere üç dilde yazılmıştır. Baştan oniki sahife, Arapça; 570.sahifeye kadar Farsça, 140 kitaptan şiirleri kapsayan son bölüm ise Türkçedir. İnsaniyye; Cüneydi Bağdadî, Gazneli Hakim, Feriddüddin Attar, Mevlanâ, Şahidî, Sa'dî, Hafız, Mağribî, İbnu'l-Irakî, Evhadî, İmadî, Hakanî, Nizamî, Halilî, Ömer Hayyam, Akşemseddin, Hayalî, Fuzulî, Yunus Emre, Elvanî Şirazî, Niyazi-i Mısri, Cevrî, Süleyman Çelebî, Bursalı Lamiî, Şair Nefî, Nabî, Sultan Ahmet, Bağdatlı Ruhî vb. daha nice zatların manzum eserlerinden derlenmiş bir kitaptır.

5-Mecmuatü'l-Meanî: İ.Hakkı beşinci temel eseri olan bu kitabını 1178/1765 yılında derlemiştir. Çok değişik konuları içine alan bu eser Cilaü'l-Kulûb, Vuslatname, Şükürname, İkbalname, İnsan-ı Kamil, Rab'ul Muceyyep, Tecvidü'l-Kur'ani'l Azim, Kavaid-i Farasiyye, Mir'atü'l-Kevneyn, Nasihatname, İlayetname ve Gönülname gibi şiir türünde risalelerden oluşur.

İ.Hakkı yukarıdaki beş temel eserinden yararlanarak bazı yeni eserler de kaleme almıştır. Sayıları on olan bu eserlerine kendisi “evlad eser” demektedir. Yazarımızın 1180/1765 ile 1191/1777 yılları arasında Tillo'da yazdığı bu eserler sırasıyla şunlardır:

-Tuhfetü'l-Kiram: İ.Hakkı'nın 1180/1766 yılında yazdığı, Mecmuatü'l- Meanî isimli eserinden derlediğini belirttiği bu eser Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmıştır.

-Nuhbetü'l-Kelâm: İ.Hakkı'nın 1182/1768 yılında yazdığı Marifetname ve Mecmuatü'l Meanî'nin kaynaklık ettiği bu eser de Arapça, Farsça ve Türkçe olarak derlenmiştir.

-Meşarîku'l-Nuh: İnsaniyye isimli eserinin kaynaklarından olan 100 kitaptan seçilerek, üç dilde 1771 tarihinde yazılmıştır.

-Sefinetu Nuh : Asıl adı Sefinetu Nuh ve Hısnu'l beden ve'r Ruh varıdatı'l Fûtuh olan bu eser 1178/1773 yılında yazılmıştır. Mecmuatu'l Meanî'nin kaynaklık ettiği bu eser üç dilde derlenmiştir. Eserde sıralanan risalelerin bazıları Şunlardır: Mir'atu'l-Kevneyn, Nuşi Can, Ada-tus Saadet, Vuslatname, Kutu'l Kulûb, Şükürname, Rızaname, Fenaname, Şifau's Sudur, Ulfetname, Vasiyyetname, Lübbü'l Ulûm, Vahdetname vb. manzum risalelerden oluşan kitap 46 varaktır.

-Kenzu'l Fütûh: İrfaniye'den seçilerek 1178/1774 yılında kaleme alınan eser; Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde ve 1020 müfred

halinde yazılmıştır. Tevekkül, tevhid, tefviz, tahammül, teveccüh, rıza, sabır, fakr, tevazu, teslim, az yeme, az uyuma, az konuşma ve faydaları gibi konuları kendine mahsus üslubuyla İ.Hakkı şiir kalıbında işlemiştir. 1020 müfredin* 4'ü Farsça, 138'i Arapça ve geriye kalanı da Türkçedir.

-Definetü'r- Ruh : Üç dilde yazılmış nesir ve şiirleri ihtiva eden eser 1189/1775 yılında kaleme alınmıştır. Mecmuatu'l Meani'nin kaynaklık ettiği bu eserde Cilau'l Kulub ve İnsan-ı Kamil risaleleri ile talebelerine gönderdiği üç mektup ve 400 beyitlik çeşitli şiirler mevcuttur. Ayrıca Nefyu'l-Vücut isimli manzum eseri de bu kitaptadır.

-Ruhu's-Şuruh (Mahzenü'l Esrar): 1190/1776 yılında yazılmış olan bu Türkçe eser, İlahiname'den alınmış olup, daha çok ilahi aşktan bahseden beyitleri kapsar.

-Ülfetü'l-Enam: 1776 yılında Marifetname'den alınarak tasnif edilmiş Arapça bir eserdir. Herhangi bir nüshasına rastlanmadığı bazı kayıtlarda geçmektedir.¹⁶ İ.Hakkı bu eserin ilk bölümünde islam ahlakını değişik yönleriyle incelemiştir. İkinci bölüm Hz.Peygamberin söz ve davranışlarına tahsis edilmiştir. Üçüncü bölüm, "O kulun mevlayla Sohbetinin Adabı" başlığını taşımaktadır. Son bölüm ise Marifetname'deki tertip üzere; öğretmen öğrenci münasebetleri, kişinin anne ve babasına karşı takınacağı tavırlar, evlenmenin adabı, karıkoca ilişkileri, anne-baba ilişkileri, çocuk ilişkileri, kişinin yakınlarıyla olacak münasabetleri, dostluk ve arkadaşlık ilişkileri gibi konuları kapsamaktadır.

*Müfred: Divan Edebiyatı şairlerinin kullandığı bir nazım şekli olan müfred, müstakil olarak söylenen ve çeşitli konuları kapsayan iki mısradan oluşur.)

¹⁶ İbrahimhakkıoğlu, (Mesih),a.g.e.,s.137

-Urvetu'l-İslam: 1191/1777 yılında Marifetname'den yararlanılarak Arapça ve Türkçe olarak kaleme alınan bu eser, İlahiyata ait bir mukaddime, onbeş bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmiştir. Eserin ilk bölümleri, insan hayatını Allah ve Rasulünün ölçülerine göre ayarlamamanın önemi ve gereği üzerinde durmakta, daha sonraki bölümlerde ise Hz.Peygamberin şemaili ve O'nunla ilgili bir iki na'ta yer verilmektedir. 4.Bölüm Kur'an okumanın teknik bilgilerini veren Tecvid bilgisine tahsis edilmiştir.

Eserin bilhassa 10. ve 11.bölümü çocuk psikolojisi ve çocuk eğitimi yönünden büyük bir önem taşımaktadır. Bu bölümlerde Arapça ve Türkçe olarak çağına göre ilk İslami bilgileri çocuklara soru cevap metoduyla vermektedir. Siirt'in kültürel durumunu gözönüne alarak bu eserin hem Şafii hem de Hanefi mezhebine göre yazmıştır. (Şafii çocukları için olanı Arapça, hanefi çocukları için olanı da Türkçedir.) İ.Hakkı, hayatının sonlarına doğru yazdığı eserlerden biri olan Urvetu'l İslam'a ayrı bir önem vermiştir.

-Heyetu'l-İslam: İ.Hakkı'nın evlad eserlerinin sonuncusu olan Heyetu'l İslam 1191/1771 yılında yazılmıştır. Eser Marifetnamenin ilk bölümü ile bazı hadislerden ve tefsirlerden yararlanılarak meydana getirilmiştir. 20 bab ve 1 hatime (sonuç) kısmından oluşan eser, adından da anlaşılacağı üzere 18.Yüzyıl İslam Astronomisinden bahsetmektedir.

Lubbu'l Kütüb: İ.Hakkı'nın 1154/1741 yılında Türk ve diğer İslam Şairlerinin, Farsça Şiirlerini seçerek oluşturduğu antoloji niteliğinde yedi ciltten müteşekkil bir eserdir.

-Mürşidü'l Müteehhilîn: Marifetname'den yararlanarak Arapça yazdığı bu risalesini İ.Hakkı, 1193/1779 yılında tamamlamıştır. İnsanın durumuna göre evliliğin yararlı olup olmayacağından, ev-

lenirken dikkat edilmesi gereken hususlardan, karıkoca, ebeveyn çocuklar ve kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerinin tanziminden bahseder. Anne babanın, çocuğun doğum öncesi döneminin sonuna kadar olan kısmında nasıl bir eğitim takip etmesi gerektiğinden bahseder.

-Tertib-i Ulûm: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın 1165/1752 yılında yazmış olduğu ilk Türkçe manzum risaledir. Eserin giriş bölümünde 12 bölüm ve 125 beyit olduğunu belirtmiştir. Bu eserde öğrenciye güzel yazı yazmayı öğrettikten sonra ilk islami bilgileri verir. Daha sonra Arapça ve Farsça lisan öğrenimine geçilir. Bir yandan lisan öğrenirken bir yandan da o lisanla yazılmış bir takım ahlaki kitapları okutmaya başlatır. Mantık, kelam, felsefe ve fıkhnın furuu'nun okutulmasının yanısıra cüziyyat ilimleri diye adlandırılan astronomi, matematik, astroloji, tıp, coğrafya gibi ilimlerin öğrenimine yer verilir. Eserin hatime kısmında medreseden mezun olan öğrenciye, hayatı boyunca uyması gereken bir takım temel prensipleri hatırlatır.

III-TEMEL KAVRAMLAR

A-EĞİTİM:

Arapça "terbiye" kelimesini karşılığı olan eğitim, "eğitme işi, eğitme yollarını gösteren bilim dalı"¹⁷ olarak tarif edilir. Eğitmek ise "bir kimseyi, canlı varlıkları ya da bir şeyi, üzerinde işleyerek güdülen amaca göre yetiştirmek, terbiye etmek" demektir.¹⁸

Terim olarak ise, yeni yetişen nesilleri toplum hayatına hazırlamak gayesiyle, onların gerekli bilgi, maharet ve anlayış kazanmalarına ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım etmek işi"¹⁹ diye tarif edilir.

"Eğitimle uğraşan her bilim adamının ve her eğitimcinin, kendine özgü geliştirdikleri bir eğitim tanımı vardır. Bu tariflerden bazıları şunlardır.

"Eğitim, bireyin topluma uyumunu sağlamak, bunun için de onda varolan istidat ve yeteneklerin en son sınırına kadar gelişmesine yardım etmek ve bireyin olumlu yönde davranış geliştirmesini sağlamaktır."²⁰

"Eğitim önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkiler dizgesidir."²¹

"Eğitim; çocuklara, ergenlere ve yetişkinlere kazandırılacak zihinsel ve bedensel yeteneklerin tümünü kapsayan her çeşit yetiştirme."²²

¹⁷ Türkçe Sözlük, (komisyon),TDK.Yay.,s.257

¹⁸ Türkçe Sözlük ,s.257

¹⁹ Oğuzkan, A.F., Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü, İst.1968,s.91

²⁰ Varış, Fatma, Eğitim Bilimlerine Giriş,1981 Ank.,s.44

²¹ Başaran, İbrahim Ethem, Eğitime Giriş,1984 Ank.,s.15

²² Adem, Mahmut, Eğitim Planlaması,Yay., Ank.1981,s.2

"Eğitim kişinin geliştirdiği yetenekler ve tutumlar ile içinde yaşadığı toplumdaki olumlu değerlerin ve davranış biçimlerinin etkisi altında oluşan süreçlerin tümüdür."²³

Burada eğitim kesin olarak tarif edilmiş gibi görünse de aslında eğitimin, üzerinde ittifak edilen tam bir tarifi yapılamamıştır. Çünkü herkes kendi ihtisas sahasına ve o sahanın tespit edilmiş hedeflerine uygun olarak eğitim tanımları yapmışlardır.

B-ÖĞRETİM

Öğretim kavramı çoğu zaman eğitim yerine kullanılmakta ve anlamları birbirine karıştırılmaktadır. Bireyin yaşam boyu süren eğitiminin; okulda planlı ve programlı olarak yürütülen kısmını bireyin öğretimini teşkil eder.

"Öğretim; teşkilatlı ve düzenli olarak genellikle bir öğretim kurumunda öğretmenler tarafından öğrencilere; araçgerekç kullanarak bilgi aktarılması ve öğretilmesi çalışmalarının tümüdür. Başka bir deyişle öğretim, öğrenme nin sağlanabilmesi için düzenli, teşkilatlı ve planlı çabaların tümüdür. Öğretim, eğitimin bir parçasıdır ve ancak öğretilen şeyler kişinin davranışlarında değişiklik meydana getirmişse eğitim haline dönüşür."²⁴

"Öğretim, öğrenme sürecinin amaçlı, planlı ve düzenli olarak, uygun koşul yada durumları hazırlayarak yapılması sanatıdır. Bunun yanısıra öğretmen ve öğrenci etkilişimine dayalı olarak, konuya göre amaçların saptanması ve planlanmasıyla başlar, etkinlikler ve değerlendirme ile sona erer."²⁵

²³ Binbaşıoğlu, Cavit, Genel Öğretim Bilgisi, Ank. 1991, s.30

²⁴ Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Ank. 1985, s.3

²⁵ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.14

“Öğretim, öğretmenin uyarıcı ve öğrenme durumları (çevre, ortam) yaratarak, öğrencilerin amaçlar yönünde davranışlar geliştirmesine yardım etmesidir. Başka bir deyişle; öğretim, öğrencilerin öğrenmelerini en iyi biçimde gerçekleştirmek için öğretmenin öğrencilere yaptığı düzenli etkilere dir.”²⁶

“..... Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gerekli araç ve gereçleri sağlama ve rehberlikte bulunma eylemi.”²⁷

Yukarıda verilen tanımlardan da anlaşılacağı gibi öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesine yardım ve rehberlik etkinliğidir. Yani öğretimde öğretmenin görevi bilgi aktarmak değil, rehberlik yapmaktır. Öğretimde, öğrenciler de öğretmen gibi aktiftirler. Bu anlamda öğrenci, öğrenme isteği içinde çalışmaya karar vermeli, ele alacağı problemi ortaya koymalı, düşünmeli, tartışmalara katılmalı, ilgili kaynakları incelemeli, gözlem ve araştırmalarda bulunmalı, karşılaştırmalar yapmalı, elde ettiği sonuçları sistematik hale getirerek düzenlemeli ve uygulamalıdır. Bu etkinliklerin sonucunda öğrenmenin gerçekleşmesi yani öğretimin öğrenmeyle sonuçlanması mümkün olabilir.

C-METOT VE PRENSİP

“Metot, latince “methodus” kelimesinden gelen ve birçok dillerde kullanılan metot kelimesi dilimizde önce usul kelimesiyle karşılanmıştır. Bugün metot kelimesinin yanısıra yöntem kelimesi de kullanılmaktadır. Metot; konusunu, teorisini ve uygulamalarını ele alan bir bilim dalı olarak “metodoloji” dilimizde

²⁶ Alıcıgüzel, İzzettin, İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim, İst.1979,s.30

²⁷ Oğuzkan, Ferhan, Orta Dereceli Okullarda Öğretim, Ank.1985,s.30

“usuliyat” biçiminde kullanılmış, sonraları ise, “metodoloji” ve “yöntembilim” olarak yaygınlık kazanmıştır.”²⁸

Metot; bilimi kolaylıkla ve güvenle kazanabilmek amacıyla zekaya verilen yöndür. Bir diğer yönüyle, bilinmeyen gerçekleri bulup meydana çıkarmak bilinenleri başkalarına tanıtıp benimsetmek amacıyla fikirlerin, imkanların araçların ve kaidelerin en iyi şekilde düzene konulması için izlenen yoldur.”²⁹

“Kısaca etimolojik anlamı itibariyle metot, belli bir amaca erişmek için izlenen yol anlamına gelir. Bu yol zihinsel bir yol olabileceği gibi eylemsel bir yol da olabilir. Tüm bu açıklamaların neticesinde metot kavramının muhteviyatı şu şekilde belirtilebilir:

1-Belli bir amaca erişmek için gereken mantıksal düşünme biçimi.

2-Bir amaca erişmek için gereken zihinsel ve eylemsel faaliyetlerin düzenlenmesi ya da organizasyonu.

3-Saptanan amaca en uygun biçimde varabilmek için gereken tekniklerin seçilmesi ve organizasyonu”dur.”³⁰

“Prensip (principe), başlangıç, hareket noktası, kaide ve fikir anlamına gelir. Prensip; her türlü şüphenin dışında bulunan, (kanunlaşmış) öncül fikirlerdir.

Prensip; kendisinden başka şeyler çıkarılabilen veyahut yöneltici kaide vazifesi gören anlamını taşır.”³¹

²⁸ Tütengil, Cavit Orhan, Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metot, İstanbul, 1978, s.153

²⁹ Kocaçınar, Muhip, Genel Öğretim Metodu, Ank, 1966, s.153

³⁰ Armağan, İbrahim, Bilimsel Yöntem, İzmir 1989..s.13

³¹ Türkçe Sözlük, T.D.K.

"Bilimlerin amaca ulaşmak için benimsedikleri birtakım başlama ve hareket noktaları veya yöneliş ilkeleri prensip olarak tanımlanabilir. Prensipler;

a-Bilimlere ve onların inceledikleri olaylara bir başlangıç vazifesi görürler. Çoğu zaman doğrulukları tartışılmadan benimsenir.

b-Bilimlerde ve onların inceledikleri olaylarda yönelticilik vazifesi görürler. Örneğin; tüm eğitim faaliyetlerimize yön veren" çocuğa görelilik ve "etkinlik" ilkeleri gibi.

Prensipler, kanunlara ve kaidelere göre daha genel, somut ve yaygın özelliktedir. Bazen birden fazla bilim, aynı ilkenin etki alanına girebilir. Kısaca bilimde prensip, deney ve gözlemin özü ve özetidir."³²

Genel anlamına göre, "metot", kavram ve gerçekleri incelemeye tutulan düzenli yol demektir. Olaylar, nesneler ve kavramlar düzenli bir biçimde incelenerek gerçeklere yahut bilimsel yasa ya da prensiplere ulaşılır. Metot ve prensip birbirini tamamlayan kavramlardır. Gerçekte her ilim dalının kendine has kullandığı metot ve prensiple mevcuttur. Tarihte isim yapmış ve toplumlara tesir edebilmiş pek çok filozof ve eğitimci kendilerine özgü bir prensibe bağlanmış, bu eksen etrafında düşüncelerini açıklamışlardır.

D-DİN

"Arapça asıllı bir kelime olan din, yol, hüküm, mükafat, itaat, hesap verme, saltanat, mülk, adet, kaza, hal ve başeğmek gibi anlamlarını taşır. Latince bağlanmak ve cemaat manalarına gelmektedir."³³

³² Kocaçınar, a.g.e.s. 138

³³ Türkçe Sözlük, T.D.K.

“Din, tarifi en güç kavramlardan biri olarak kabul edilmiştir. Dine, en kısa ve en geniş kapsamlı bir ifade ile “insan-Allah ilişkisi” diyebiliriz. Başka bir ifade ile din, insanın kayıtsız şartsız varolan Mutlak Varlığa yönelişi ve O’nun tarafından kuşatılışıdır.”³⁴

“Din, insanlarda uzun süreli, geniş kapsamlı ve güçlü güdüler yerleştirmeye çalışan bir semboller sistemidir.”³⁵

Din hakkındaki tarifler ve manalar çok çeşitlidir. İslama göre dini tarif ederken doğrusunu yanlışını, hak olanla olmayanı ayırdetmek ön şarttır. İslam alimlerine göre hak din, ilahi bir terbiye kanunudur. “İslam nazarında din, Allah tarafından kurulup, mensuplarını dünya ve ahirette saadet ve selamete götüren iman ve amellerden müteşekkil bir yol ve müessesedir.”³⁶

“Din, insanı kamil insan olmaya sevkeden bir disiplindir. Acaba insan ve din arasındaki münasebet nasıl bir münasebet-tir? İnsan mı dine, din vasfını vermekte, yoksa din mi, insanı insan yapmaktadır?”³⁷

İslam’a göre dini insan inşa etmemiştir. İnsana insan vasfını kazandıran dindir. Din ilahi kaynaklı bir müessesedir. İslam alimleri dini dört temel özelliğiyle tanıtmaya çalışmışlardır. “1-Din herşeyden önce tabiatüstü bir nitelik taşır. 2-Din mukaddestir. Kudsiyet kavramı ile din kavramını birbirinden ayırmak mümkün değildir. 3-Dinin ana özelliğinden biri değişmezliktir. 4-Dinin bir özelliği ona gönülden bağlanmak, şartsız itaat etmek unsurunu taşımasıdır.”³⁸

³⁴ Bilgin,Beyza.Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi,Ank.1990,s.7

³⁵ Ünver. Günay, Ders notları, s.119

³⁶ Mac Donald,D.B. “Din” İslam Ansiklopedi,(1A),III,s.590-591

³⁷ Bilgiseven,Amiran Kurtkan,Din Sosyolojisi, İst.1985,s.2

³⁸ Topaloğlu, Bekir, Din, İslamiyet ve Beynelminel Akımlar, İst.1987,s.251-252

İslama göre herşey Mutlak Varlık hakikatına ve tevhid gerçeğine dayanır. Din, tevhid dini olup, dinin yüce hakikatı hem fitri, hem kesbidir.

E-AHLAK

Ahlakın tarifi ve ilkeleri düşünürden düşünöre değişmiştir. Her dinde kendine göre bir ahlak anlayışı olmuştur. Dinler ahlaki ilkelerin neler olması gerektiğini, inanırlarına açıklarlar. Dini ahlakta buyrukların yerine getirilmesi gereklilik anlamını taşır. Bu gereklilik ve zorunluluklara uyulmadığı takdirde, ilahi kudretin cezalandırılacağı belirtilmiştir.”³⁹

Ahlak bilimi iyi ve kötüyü konu edinerek, iyinin yapılmasını ve kötünden kaçınılmasını tavsiye eder. Genel itibarıyla Ahlak, insanın iradi olarak yaptığı davranışların bilimi olarak tanımlanabilir.

“Kur'anı Kerim'de, “ahlak” kelimesi yermakla birlikte bir adet ve gelenek, diğeri de ahlak manasında olmak üzere iki yerde ahlakın tekili olan “hulk” kelimesi geçmektedir. Ayrıca, pek çok ayette yeralan “amel” teriminin şumulü ahlaki davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında birr, takva, hidaye, sırat-ı müstakim, sıdk, ame-i salih, hayr, ma'ruf, ihsan, hasene gibi iyi ahlaklılık; ism, dalal, fahşa, münker, seyyie, heva, israf, fısk, fücür, zulm gibi, kötü ahlaklılık ile aynı veya yakın manayı ifade eden birçok terim vardır. Hadislerde ise bu terimlerin yanında ahlak ve hulk kelimeleri de kullanılmıştır.”⁴⁰

³⁹ Çubukçu, İ. Agah, Ahlak Tarihinden Görüşler, Ankara, 1984, s. 1

⁴⁰ Çağrı, Mustafa, İslam Düşüncesinde Ahlak, İst. 1989, s. 5

Değişik kavramları karşılayan ahlak, insanın iyi ve kötü diye sınıflandırılan hareket ve faaliyetlerinin temelini araştıran bir bilgi dalıdır.

“Çağdaş eğitim yazarlarına göre ahlak, öğretim ve eğitimin gayesi; okuldaki bütün öğretimleri tamamlamak, bağlamak, yüceltmek, asilleştirmektir. Diğer derslerin herbiri özel kabiliyet ve bilgileri geliştirdikleri halde, ahlak öğretimi, insanın bizzat kendisini geliştirmeye, çocuğun kalbini, karakter ve vicdanını terbiye etmeye yöneldiğini görüyoruz.”⁴¹

“İslam eğitiminde öğrencinin güzel ahlak sahibi olmasına büyük önem verilmiştir. Hatta bir zamanlar öğrenci, kendisine ilim verilmezden önce ahlak yönüyle imtihan edilir, durumu araştırılırdı. Kendisinin kötü ahlak ve olumsuz nitelikler görülen öğrenci, fesada sebep olacağı, öğrendiklerini kötü yolda kullanacağı için, öğretmenler gerektiğinde onu ilimden uzaklaştırır, eğitmekten vazgeçebilirler. Şayet tecrübe ettikleri öğrenciyi güzel ahlak sahibi görürlerse derhal okula alır, onun eğitimi ile meşgul olup, tahsilini tamamlamadan asla bırakmazlardı. Çünkü ilimde noksanlık ferde ve topluma çarar verir”⁴²

Ahlak ilmi, pedagojik açıdan her zaman gerekli bir takım değer ve faziletler ortaya koyar. Eğitimci, iyi ve kötü arasındaki sınırları tesbit ederek, iyinin niçin ve neden yapılması gerektiğini anlatır. Eğitim genel manada ahlaki değerler olarak da kabul edilebilir. Ahlaki eğitim, iyiyi ve yapılması gerekeni göstererek ferdin sosyal davranışının gelişmesine yardımcı olur. Öğrenme ve öğretimde

⁴¹ Souce, Aime, Yeni Pratik Pedagoji, Ank. 1977, s.32

⁴² Taşköprüzade, Mevzuatü'l-Ulum, I,38; Mahzenü'l-Ulum, s.74

gözetilen temel amaç ise yetişen nesillere ahlaki değerler kazandırabilen bir eğitim süzgecinden geçirebilmektedir.



BİRİNCİ BÖLÜM

MARİFETNAME'DEKİ DİN VE AHLAK EĞİTİMİNİN PRENSİPLERİ

1-İNSANA GÖRELİK

Din eğitiminde uygulanması gereken prensipler genel eğitiminde uygulanan prensiplerden farklı olmamakla beraber, din eğitiminin kendine özgü bir takım esasları vardır.

"İnsana görelilik ilkesini birkaç manada anlamak gerekir. Birincisi, genel manada insan yapısına, psikoloji bilgisine dayanmayı ifade eder. İkincisi; insanın çocukluk, gençlik... gibi gelişim dönemlerine ait özellikleri bilerek hareket etmeyi belirtir. Bir başka hususta insanların zeka, istidat, kültür seviyesi gibi ferdi farklılıklarına dikkat etmeyi bildirir."⁴³

Din eğitiminde peygamber zamanından itibaren "insanlara, onların akıl seviyesine göre konuşulması" prensibi önemle vurgulanmıştır. İ.Hakkı, Marifetname'de "insanlara seviyelerince söylemek" başlığıyla verdiği bilgilerde insanların psikolojik yapılarına, gelişim basamaklarına, kültür, zeka ve ferdi farklılıklarına göre eğitim verilmesine işaret eder:

"Akıllıya lazımdır ki, tabibin hastaya eylediği hitap gibi cahile hitap eyleye. Akıllıya muhalefet, itabın en şiddetlisi. Ahmağa susmak cevabın en faziletlisidir. Kerim, aza şükredici olur. Cimri adam çoğa küfredici olur. Dil, insanın terazisidir, bilgili ile cahilin ayırdedicisidir. Hilim ve kerem vefadır. Özür dileyenin özrünü kabul eylesin. Sana cefa edeni afvedip, mülayim söyleyesin."⁴⁴

⁴³ Parladır, Selahattin.Din Eğitimi Ders Notları, İzmir

⁴⁴ Marifetname.(Başar), s.699

İ.Hakkı'ya göre; doktorun hastasına olan teşhisini müteakip tedavi uyguladığı gibi, eğitimci de bilgileri öğrencilerin seviyesine göre aktarmalıdır. Ona göre öğretmen; öğrencilerin kabiliyet ve yaratılışını, zeka ve karakter farklılıklarını gözönünde bulundurarak derslerini anlatmalıdır. Eserinde, Hz.Peygamberin insanlara yaratılış ve kültür farklılıklarına göre eğitim verilmesi gerektiğine dair hadislerinden örnekler verir:

"Biz peygamberler, insanlara zeka seviyelerine uygun hitap ederiz." Hz.Aişe, "Resulullah bize insanları kendi derecelerine indirmemizi emir buyurdu."⁴⁵ demiştir.

Nitekim El Muhasibi, "Kişiye aklının kavrayamayacağı ilmi bir meseleden bahsetme" ifadesiyle de bu konunun önemini belirtir.

İ.Hakkı; cahillere de akılları ölçüsünde davranılması gerektiğini belirterek şu şekilde maddeler halinde sıralar:

- 1-Onların sözlerine dalmamak.
- 2-Boş laflarına kulak asmamak.
- 3-Onların kendi aralarında cereyan eden kötü lafızlarından etkilenmemek.
- 4-Onlarla karşılaşmaktan çekinip,meclislerinde çok kalmak.
- 5-Onlara mümkün olduğu kadar muhtaç kalmamak.

O halde onlara müptela olan kimse, kurtuluncaya dek sükut ile muamele kılsın. Ta ki onlardan ırz ve vekarıyla selamet bulsun. Sen avama karışırsan, sana lazımdır ki, onların adet ve davranışlarına

⁴⁵ Buhari, s.49

gidesin. Dost ve düşmanlar ile bile zillatsız ve korkusuz rıza ile sohbet ve ülfet edesin."⁴⁶

İ.Hakkı; her seviyedeki insanın akıl, yaş, bilgi, kültür ve psikolojik durumlarının gözönünde bulundurularak eğitilmesinin önemini belirtir.

İbn Haldun; "birçok öğretmenin eğitim, prensip ve metotlarından habersiz olduklarını ifade eder. Bilgiyi daha yeni öğrenmeye başlamış olan öğrenciye, o bilginin anlaşılması güç olan meselelerini anlatmaya çalışıyorlar. Onu, bu meseleleri anlamaya ve ezberlemeye zorluyorlar. Öğrenciye, o bilginin anlaşılması güç olan meselelerini anlatmaya çalışıyorlar. Onu, bu meseleleri anlamaya ve ezberlemeye zorluyorlar. Halbuki öğrencinin zihni bunları anlayacak derecede gelişmiş değildir."⁴⁷

İ.Hakkı da eğitimde öncelikle ihtiyaç duyulan alanlarda bilgiler verilmesi gerektiğine işaret eder. Zararlı ilimden talebeyi menederek faydalı ilmi Allah'tan başkası için öğrenmekten onu yasaklamaktadır. O halde her alime lazımdır ki, talebeleriyle bu adap üzerine muamele edip, faydalı ilim öncelikle öğretsin!

Me'zun olursan okut ulumu,
Neşr eyle halka nefsi-i umumu,
Amil olursan kamil olursun
Hikmeleri hem sen de bulursun."⁴⁸

"Vucuda tedavi gayesiyle şırınga edilen, yabancı bir maddenin faydalı olabilmesi için, öncelikle bir test uygulanır, sonuç müsbetse ilaç verilir. İlim de manevi gıdaların en faziletlisidir. Fakat o herkese değil, istekli olana, ihtiyaç hissedene, tabiri

⁴⁶ Marifetname..(Başar) s.725

⁴⁷ İbn.Haldun, Mukaddime, III,146

⁴⁸ Marifetname..(Başar),s.706

caizse "gel bana" diyene koşarak gider. Öğrencinin ilgi ve seviyesi çok önemlidir."⁴⁹

İ.Hakkı'ya göre öğretmen ile öğrenci arasında iyi bir eğitim atmosferinin ve motivasyonun sağlanması için eğitimcilerin şunlara riayetmesi gerekir:

- 1-Karşılaşılan zorluklara ve sıkıntılara katlanmalıdır.
- 2-Sınıfta suküneti sağlamalıdır.
- 3-Yumuşak huylu olmalıdır.
- 4-Davranışları öğretmene yakışır bir şekilde olmalıdır.
- 5-Sakin ve dinlenmiş bir kafaya sahip olmalıdır.
- 6-Alçak gönüllü olmalıdır.
- 7-Ölçülü Şaka yapmalı, alay etmemelidir.
- 8-Zayıf ve yeteneksiz öğrencilere karşı sabırla muamele etmelidir.
- 9-Zihni yönden yeteneksiz olanlar varsa onları öğütler vererek yönetmelidir.
- 10-Soru soranları azarlamamalı ve onlara kızmamalıdır.
- 11-Soruları dikkatle dinlemeli ve onları iyice anladıktan sonra cevaplandırmalıdır.
- 12-Kusurları bağışlamalı, özürleri kabul etmelidir.
- 13-Doğru olanı kabul etmelidir.
- 14-Öğrenciyi faydasız bilgilerden ve bunlarla meşgul olmaktan alıkoymalı ve korumalıdır.

⁴⁹ Bayraktar, Faruk, İslâm Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Münasebetleri, İst.1994, s.207

15-Allah'a ait ve faydalı ilimler dışında, öğrencilerin faydasız bilgilerle donanmasına engel olmalıdır."⁵⁰

İ.Hakkı; "insana görelilik" prensibi çerçevesinde, öğrencilerine eğitim atmosferinde aşağıdaki hususlara da riayet etmesi gerektiğini açıklar.

- 1-Öğretmen sınıfa girdiği an ayakta durup onu selamlamalı,
- 2-Öğretmenin izni ile oturmalı,
- 3-Uslu olmalı,
- 4-Onun karşısında az konuşmalı,
- 5-Sorulmadıkça konuşmamalı,
- 6-Öğretmenden izin aldıktan sonra konuşmalı,
- 7-Öğretmene karşı gelmemeli, hatta tezat içinde olduğunu da açıkça söylememelidir.
- 8-Ondan üstün olduğunu göstermemelidir.
- 9-Onun yanında başkasıyla konuşmamalıdır.
- 10-Onun yanında başka şeylerle uğraşmaktan çekinmelidir.
- 11-Öğretmen yorgun ve sıkılmış olduğu zaman susmalı,
- 12-Öğretmen girerken ve çıkarken ayağa kalkmalı,
- 13-Çıkmak üzere iken soru sormamalıdır.
- 14-Yürürken soru sormamalı ve onun arkasından yürümemelidir.
- 15-Ona her zaman saygı göstermelidir.⁵¹

⁵⁰ Marifetname, (Başar), s.706

⁵¹ Marifetname, (Başar), s.707

İ.Hakkı; öğretmenin, öğrencilerinin bilgi, kültür ve ferdi farklılıklarını dikkate alarak eğitilmesi gerektiğini vurgular. Onun bu prensipleri ortaya koymasındaki amacı, öğretmen ile öğrenci arasında iyi bir eğitim atmosferi oluşturma hedefine dayanır. Ayrıca o, Marifet-neme'de özellikle ferdin fiziksel gelişimine paralel bir eğitim verilmesi gerektiğini geniş bir şekilde açıklar. Ona göre çocuğun dünyaya gelmesiyle yapılacak ilk işin onun kulağına ezan okunmasıdır. İ.Hakkı, torunları Hasan ve Hüseyin'in doğumlarında bizzat Resulullah'ın böyle bir işlemi yaptığını belirtir ve şu hadisi nakleder: "Kimin bir çocuğu clurda sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okursa ona "Ümmü sıbyan"⁵² zarar vermez." Ayrıca İ.Hakkı, çocukta var olan din duygusunun uyarılması açısından ezan okunmasının önemine işaret eder. Müteakip ilk 18 ay içerisinde çocuk gelişimi açısından anne-çocuk ilişkisi önemlidir. Çocuğa gösterilecek saygı ve şefkatin derecesi, ileride çocuğun kişilik gelişimi üzerinde büyük etkiler yapacaktır. İ.Hakkı, çocuğun gelişimine uygun olarak anne-babanın çocuklarını sevmelelerini ve onlarla bütünleşmelerini tavsiye eder.

"Hoş havatırdan güzel huydan doğar vildan uhur.

Hem doğar bed huydan evham u şeyatin u yaman"⁵³

(Hoş düşüncelerden güzel huydan ruh sağlığı yerinde olan kız ve erkek çocuklar oluşurken, kötü huydan da vehimli, Şeytan ve yaman insanlar meydana gelir.)

İ.Hakkı; mısralarında da belirttiği gibi sevgiyi, çocuğun gelişim ve eğitimi için gerekli su ve gıda gibi görmektedir. Su ve gıda zamanında ve yeterince verilmezse, çocukta çeşitli sosyal ve duygusal

⁵² Hadiste geçen "Ümmü Sıbyan" kavramı hakkında bazı hadis bilginlerine göre "Cin", çocuklara bulaşan ve bayılmalarına sebep olan "rüzgar" olabileceği düşünülmüştür.

⁵³ Divan, s.158

olarak karakter zaafiyeti ortaya çıkar. Anne-baba sevgiyi yemek-içmek kadar tabii bir ihtiyaç sayıp çocuğu bu yönde doyurmalıdırlar

Normal gelişimini sürdüren çocuk, iki yaşına girince artık birçok kelimeyi anlamını bilerek konuşmaya başlar. Ayrıca bu dönemde çocuğun kişiliği oluşmaya başlar. İ.Hakkı; konuşmaya başlayan çocuğa yaklaşık 6 yaşına gelinceye kadar, gelişimine uygun olarak, kelime-i tevhid, bazı dualar ve dini kavramların öğretilmesi gerektiğini belirtir. Bu dönemde alınan birtakım bilgilerin daha sonraki dönemlerde alınacak bilgilere temel teşkil edeceğinden bazı dini kavramların öğretilmesi gerektiğine işaret eder. Modern eğitim kitaplarında okul öncesi öğretiminin amaçları sıralanırken "konuşmayı teşvik etme ve geliştirici konuşma eğitimi" ilk sırayı almaktadır. İ.Hakkı; bütün dönem boyunca, yani 2-6 yaş dönemi süresince çocuğa sözlü öğretim metodunu uygulayarak onun konuşmasını teşvik etmektedir. İ.Hakkı, çocuğa salih kimselerin hayat hikayelerinin, bu dönemde anlatılmaya başlanılmasının uygun olabileceğine işaret etmektedir.

İ.Hakkı; çocuk eğitimini, evlilikle başlatır, müteakiben doğum öncesi dönem, bebeklik, ilk çocukluk, son çocukluk ve ergenlik dönemi olarak inceler. Onun ferdin gelişim basamaklarına uygun incelemesi "insana Görelik" prensibini son derece yerinde uyguladığı Şeklinde değerlendirilebilir. İ.Hakkı, çocuğa 6 yaşından itibaren Kur'an okumaya ve İslam'ın temel prensiplerini öğrenmeye başlatılması gerektiğini belirtir. İ.Hakkı, 10 yaş çocuğuna anne-babasının dikkatini çekmekle beraber çocukluk devresini 12 yaşında bitirmemekte, ergenlik dönemini de o devreye katarak gençlik dönemini 15 yaşında başlatmaktadır. Bu da tabiidir ki İslam dininin mükellefiyet yaşını 15 olarak kabul etmesindendir. İ.Hakkı 8 yaşındaki çocukla 14 yaşındaki çocuğu

aynı tutmamakta, konuları öğretirken basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru tedrici bir metot takip etmektedir.

“711 yaş çocuğunun zihinsel gelişimi somut düşünce basamağıdır. Onun için gördükleri durumlar ve nesneler hakkında akıl yürütebilirler. 11 yaşından sonra ise yavaş yavaş soyut düşünme basamağına ulaşırlar. Böylece çocuk nesneyi görmeden de bunlar hakkında düşünebilir. Ayrıca düşüncelerini eleştirmeye ve onlar üzerinde de düşünmeye başlar. Gençlik döneminin başlangıcında ise, bir şüphe ve kararsızlık dönemi ortaya çıkar.”⁵⁴

İ.Hakkı, örgün eğitim için uygun olan yaşı 6 olduğunu belirtir. Örgün eğitim yaşı günümüzde de tartışma konusudur. Ona göre, bu yaşta kız erkek ayırımına gitmeden Kur'an okumanın öğretilmesi gerekir. O bu konuda “Ey aziz şunu iyi bil ki, kim Kur'anı öğrenip, Ona göre hayat sürdürse; kopmayan, sağlam bir kulpa sarılmış demektir.”⁵⁵ İ.Hakkı, çocuğa Kur'an okumasını öğretmekle görevin bitmiş olmayacağını, aksine yapılacak çok şeyin olduğunu bunların başında da çocuğa Kur'ana göre bir yaşama biçimi kazandırmanın geldiğini belirtmektedir.

İ.Hakkı son çocukluk ve ergenlik döneminde çocuğun bilgileri belirli bir disiplin içerisinde olması gerektiğini vurgular. “Çocuğunu tedip etmek istiyorsan onu söz ve nasihatla tedip et. Gönlüne yüklenme, merhametli ol ve fazla sitem etme. Kusurlar karşısında yumuşak huyluluk göster.” Buradaki “söz ve nasihatla te'dip etmek”ten maksat ona yaptığı davranışların neden kötü, neden iyi olduğunu

⁵⁴ Yavuzer, Halûk, Çocuk Psikolojisi, İst. 1984, s.124; Yavuz, Kerim, Çocukta Dinî Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ankara 1983, s.3

⁵⁵ Marifetname, s.534

göstermektir. O çocuğa zamansız, yersiz, gereksiz ve uzun öğütlerin bir fayda vermeyeceğini vurgulamakta ve şöyle demektedir:

“Çünkü çocuğu uzun uzun sözlerle kınama; çünkü bu onda kötü sözleri işitmeyi ve çirkin ahlak sahibi olmayı normalleştirdiği gibi, o sözün kalpte tesir etmesine de engel olur.”⁵⁶

İ.Hakkı, istenilmeyen bir davranışı yaptığında verilen cezanın çocuğun şahsiyetini zedelememesi gerektiğini belirtir. Ona göre çocuğu disipline ederken baskı, şiddet hatta sert davranışa asla yer verilmemelidir. Onun “insana görelilik” prensibinin temelinde sevgi yatmaktadır. Fakat bu sevgi, hiçbir zaman aşırı koruma veya aşırı hoşgörü seviyesine ulaşip çocuğun sevgide boğulmasına sebep olmamalı, aksine çocuğun yaşı ilerledikçe daha hoşgörülü bir ortamda olduğunu hissetmesini sağlanmalıdır.

2-YAKINDAN UZAĞA

“Bu prensip eğitimin insanın yakın çevresine karşı olan tabii ilgisine dayandırılmasını ifade eder. Aile ve okulun; çocuk ve gençlere dini bilgi verirken onların dini bakımından sosyalleşmelerini sağlar ve yakın çevredesindeki dini yaşayış, eşya, sanat eseri ve kuruluşları tanıtmakla işe başlamaları tutarlı ve uygun yoldur.”⁵⁷

“Bu ilke, öğretimde ele alınacak konuların seçilmesinde ve işlenmesinde bulunulan yerden ve zamandan başlayarak gittikçe genişleyen bir şekilde uzağa, uzak çevrelere geçilmesini öngörmektedir. Çocukların ilgi ve alakalarının da yakından uzağa doğru olduğu konusunda yaygın bir düşünce bulunmaktadır.”⁵⁸

⁵⁶ Marifetname.,s.581

⁵⁷ Parladır, Selahattin, Din Eğitimi Ders Notları, İzmir,s.29

⁵⁸ Büyükkaragöz, S.Savaş,Genel Öğretim Metotları, Konya 1994,s.64

Yakından uzağa ilkesine uygun olarak bir öğretim, öğrencinin evinden ve okulundan başlayarak durgun bir suya atılan taşın meydana getirdiği halkalar gibi giderek genişleyen bir biçimde mahallesine, köyüne, ilçesine, iline, yurduna ve dünyaya yönelmelidir.

“Çocuk ilgisinin yakından uzağa doğru olduğu hakkında yaygın bir kanı vardır. Bu nedenle, çocuklara öğretilecek her konuda “yakından uzağa doğru gidilmektedir. Bu ilke, bir bakıma çevreye ya da topluma görelilik ilkesi demektir. Öğretimin başarılı olabilmesi için bu iki etkenin de dikkate alınması gerekir.”⁵⁹

İ.Hakkı'ya göre ferde öğretilecek bilgilerin, çevreye ve topluma uygunluk arzemesi gerekir. Ona göre bu ilke sadece mekan bakımından değil, zaman bakımından da düşünülmelidir. Yani, çocuğa verilecek bilgiler yakın zamandan uzağa gidilmek suretiyle verilmelidir. O, bu konuda şöyle der: “O halde, her alime lazımdır ki, talebeleriyle güzel adap üzere muamele edip, faydalı ilim öğretsin! Öğrendiklerini ise en yakın yer ve zamanda hemen uygulayal!”⁶⁰

Görüldüğü gibi İ.Hakkı; bu prensip kapsamı içerisinde alimin talebelerine, öğrettiği bilgileri yakın çevresinde uygulaması gerektiğini vurgular. “O halde, her ilim isteyene lazımdır ki, üstad ile güzel adap ve erkan üzere muamele edip, ilim elde etsin. Elde ettiği ilmi insani ilişkilerde kullansın. Nitekim denilmiştir: “Kavuşan ancak hürmet ve tazimle kavuşmuş, kopanlar ancak hürmet ve tazimi terkle kopmuştur.”⁶¹ İbrahim Hakkı öğrencinin, öğretmeninden aldığı bilgileri çevresinde ve insani ilişkilerde kullanmasını ister. Bu da ferdin sosyalleşmesi açısından önemlidir. Onun sosyalleşmede yakından uzağa bir yol izlediği görülmektedir. Akraba, komşu ve arkadaşlarla olan sos-

⁵⁹ Binbaşoğlu, a.g.e., s.23

⁶⁰ Marifetname. (Başar), s.706

⁶¹ Marifetname., s.708

yal ilişkiler üzerinde teferruatlı bir şekilde durur. Aşağıda önce yakınlardan başlayarak genişleyen sosyal ilişkilere ait adap ve erkânı bu çerçevede değerlendirmek mümkündür: “Kişinin akrabası ile sohbetin adap ve erkânı yedidir:

1-Kişi akrabasını ziyaret edip, onlara tatlı söz söylemek.

2-Kendi aşiret ve kabilesi ile yakın akrabası ile yardımlaşma ve dayanışma tek gönül, tek yön ve tek el olmaktır.

3-Akrabasının düşün hacetini reddetmeyip, eda kılmaktır.

4-Babasından sonra amcasını, büyük kardeşini ve halasını hürmet itaat ve hizmette babası mesabesinde tutmaktır.

5-Anasından sonra dayısını ve teyzesini, anası görüp, onlar dahi ona izzet ve şefkat etmektir.

6-Kişi akrabasını esir olmuş bulduysa, satın alıp azad etmektir.

7-Akrabasının her eziyetine tahammül edip, acı sözleri yutmaktır. Hastalarını görüp, cenazelerini sarıp, vasiyetlerini tutmaktır. Zira, akraba birbirinden sılayı rahim ikramını kemali ile ümid ederler. Ümit ettiklerinin aksi çıktığında hısımlığı koyup, husumet semtine giderler. Şu halde akrabalarla lazımdır ki, onlarla, onların ehli ve evladi ile güzel vefa kılalar. Ta ki, hısımlık husumete dönmeyip, sılayı rahim etmiş olalar.”⁶²

İ.Hakkı’ya göre “Komşunun komşularıyla dostluğunun adap ve erkânı kırk olmuştur:

1-Kişinin kendi evine bitişik olan evlerin sahipleri ve kendi kapısıkârşısında bulunup, kapıları görünen evlerin sahipleriyle kırk

⁶² Marifetname., s.718

eve varıncaya dek, zimmi olursa da, iyilik etmesi vacip olan komşulardır ki, akrabası gibi onlara ikram etmektir.

2-Komşularının ev ehline gıybet etmeyip, ırzlarını korumaktır.

3-Komşularının hizmetçilerine çok bakıp, bakışını çok uzatmamaktır.

4-Yakın komşusu aç iken kendisi tok yatmamaktır.

5-Komşularını eliyle ya diliyle incitmekten sakınmaktır.

6-Onların evine izinsiz bakmamaktır.

7-Komşularına azdan veya çoktan bulunanlardan, zimmi olursa da hediye vermektir.

8-Yemek pişirdiğinde yakın komşusuna hisse vermektir.

9-Satın aldığı meyvadan gördüğü komşusuna hediye etmektir.

10-Komşuları borç isterse vermektir.

11-Komşuları muhtaç olursa ihtiyaçlarını görmektir.

12-Komşularını bayramlarda ziyâret etmektir.

13-Komşusunun duvarı varsa kirletmemektir.

14-Komşusunun itlerine taş atmamaktır.

15-Komşularının duvarına vurmamaktır.

16-Komşuları evladını, kendi evladına döğdürüp söğdürme-mektir.

17-Komşularından izinsiz kendi binasını onların binası üzerine engel ve yüksek yapmamaktır.

18-Komşularını kendi duvarına ağaç çakmaktan men etmemektir.

19- Komşularını kar ve yağmur serpintisi, su sıçraması gibi şeyler için sıkıştırmamaktır.

20-Komşularının ayıp ve sırlarını sormamaktır.

21-Komşularının işlerini ve durumlarını söylememektir.

22-Komşularına yolda rastladığında önce selam vermektir.

23 Komşularıyla önce sözü uzatmayıp, düşünmektir.

24- Komşularının su, tuz gibi ev ihtiyacı isteklerini vermektir.

25 Komşularının hediyesini az ise de kabul edip,çok görmektir.

26-Komşularının ayıplarını örtmektir.

27-Komşularıyla uyuşmaktır.

28-Evini ancak komşularının izniyle başkasına satmaktır.

29- Komşuları bir taraftan geldiklerinde ziyaret etmektir.

30-Komşuları sevindiğinde tebriklerine gitmektir.

31- Komşuları mahzun olduğunda varıp onları teselli etmektir.

32 Komşuları davet ettiğinde icap etmektir.

33-Komşuları bir hacet istediklerinde güleryüzle vermektir.

34-Komşuları kusur eylediklerinde afv ile dostluğa ermektir.

35-Komşuları hastalandığında varıp görmektir.

36-Komşularından biri öldüğünde cenazelerine gitmektir.

37-Komşularının yetimlerine sahip çıkmaktır.

38-Komşularıyla karşılaştığında güleryüzlü tatlı söz söylemektir.

39-Komşularından kendisiyle ne şekilde muamelelerinden mahfuz olursa onlarla öylece muamele etmektir.

40-Sair insanlardan tahammül etmediği eziyeti, komşularından tahammül eylemektir.”⁶³

İ.Hakkı, ferdin sosyalleşmenin bir parçası ve yakın çevresiyle olan ilişkisini düzenlemek maksadıyla “Tanıdıklarla sohbetin adabı” başlığıyla bazı prensipleri açıklar. “İnsanlardan çekinti üzere olasın ki, şerri ancak görünüşte dost olanlardan görürsün. Şerrin hepsi o kim-selerdendir ki, dili ile dostluk gösterir, gönülden düşmanlık semtine giderler. O halde kudretin oldukça bu tiplerden uzak olasın; ta ki, şer-lerinden selâmet bulasın. Eğer böylesi tanıdıklarla bir okulda, bir camide, bir çarşıda, bir mahallede, bir şehirde beraber olunursa, sana lazımdır ki, onlardan hiçbirini küçümsemeyesin. Ta ki, kendine düşmanlık ederlerse, sen düşmanlıkla karşılık vermeyesin. Eğer sana ikram edip, sevgi göstererek yüzüne karşı öğerlerse onlara meyil ve itimat etmeyesin. Zira, onun gerçeğini ararsın, binde birini sadık bula-mazsın. Tama kılma ki, onlar sana huzur ve gıyabında iyi olalar, zira olmazlar. Seni gıybet etseler şaşırmayasın, onlara gazap edip, acı söylemeyesin. Zira, eğer sen insaf ile kendine bakar isen, kendini de o muameleyi bulursun.”⁶⁴

Görüldüğü gibi İ.Hakkı, ferde öğretilecek bilgilerin en yakın çevresinden başlamak suretiyle, zamanla derece derece insani ilişki-lere teşmil edilmesi gerektiğini vurgular. Sosyalleşmenin bir parçası olarak yakın dostlarla ülfet ve arkadaşlık adap ve erkanının prensiple-rini de şu maddelerle belirtir:

1-Mal ve mülkünü dostuna bahşedip, rızasına yetmektir. Bu mümkün olmadı ise malının fazlasıyla ihtiyacını gidermektir.

⁶³ Marifetname (Başar), s.719,720

⁶⁴ Marifetname (Başar), s.723-724

2-Dostunun hacetinde iltimastan önce tedbirlerle yardımına gitmektir. Eliyle ya da diliyle yardım etmektir.

3-Dostunun her sırrını herkesten gizlemektir.

4-Dostunun ayıplarını örtmektir.

5-Halkın onu medhinden ona sürur veren sözü söylemektir.

6-Arkadaşının sözünü can kulağı ile dinlemektir.

7-Dostunun sözüne müdahale ve müaraza etmemektir.

8-Dostunu kendine hoş gelen lakabıyla davet eylemektir.

9-Dostunun hüznüyle mahzun olmaktır.

10-Dostunun süruruyla, mesrur olmaktır.

11-Dostunun gelişinde neş'eyle ayağa kalkmaktır. Selamını almaktır.

12-Dostunun hal ve hatırını evlad ve etbaini sormaktır.

13-Dostunun sözünü tasdik edecek söz söylemektir.

14-Dostunun ölümünden sonra onun ehli ve evladiyla ve sevdiği akrabalarıyla bile iyi geçinmektir.

“Gelir zevk ü safa dostun bana cevri ü cefasından

Muhibbi sadık yeğdir kişinin akrabasından”⁶⁵

İ.Hakkı, kişinin yakın çevresinde olan fertlerle olan ilişkilerini belirleyen prensipleri açıklarken genel insani ilişkileri de belirli bir düzene sokmayı hedeflemiştir. Aynı zamanda bütün adap ve erkan ile de ferdin sosyalleşmesini hedeflemiştir.

⁶⁵ Marifetname(Başar), s.722-723

3-BİLİNENDEN BİLİNMEYENE

"Bu prensip bilginin basit ve iyi bilinen bir zemine oturtulmasıyla daha iyi öğrenileceğini ifade eder. Yeni konuların rahat anlaşılması ve akılda kalması, bunların iyi bilinen konularla irtibatın sağlanmış ve aralarında mantıki bir zincir kurulmuş olmasına bağlıdır."⁶⁶

"Fert yeni bir şeyi önceden öğrendikleriyle yani bildikleriyle bağlantı kurarak daha iyi öğrenir. Bu nedenle öğretimde önce öğrencilerin ne bildiklerinden başlanmalı, daha sonra bilinmeyenlere geçilmelidir. Öğretmen yeni bir konuya başlarken, daha önce bu konuda öğrencilerin öğrendiklerinin ve bildiklerinin ele alınması yeni konunun öğrenilmesini kolaylaştırır."⁶⁷

Öğreteceğimiz şeyleri, bilinenlerden bilinmeyenlere merdivenin basamaklarını çıkar gibi, basamak basamak öğretilmesi gerekir."⁶⁸

Bu prensipte genel olarak, ferde birşey öğretilmek istenildiği zaman önce onun mevcut bilgi ve yaşantılarından hareket etmek esastır. İ.Hakkı eserinde öğretmenin, öğrencilerinin talim ve tedrisinin adaplarını maddeler halinde sıralarken şunu belirtir. "Zararlı ilimden talebeyi men etmek, faydalı ilmi Allah'tan başkası için öğretmekten onu yasaklamaktır."⁶⁹

Görüldüğü gibi İ.Hakkı, öğretmenin öğrencilerinin mevcut bilgilerinin üzerine bir takım bilgilerin aktarılmasını vurgular. Bilinen şeylerin üzerine bilinmeyenlerin aktarılmasının öğrenme açısından önemli olduğunu belirtir. Marifetname'yi kaleme alma nedeni olarak açık-

⁶⁶ Parladır, a.g.e., s.29

⁶⁷ Büyükkaragöz, a.g.e., s.63

⁶⁸ Binbaşoğlu, Genel Öğretim Bilgisi, s.23

⁶⁹ Marifetname, s.706

ladığı, “Kim kendi nefsi bilirse gerçekten o kimse Rabbini de bilir”⁷⁰ hadisi bir bakıma böyle bir prensibi dile getirir. Allah bilgisi, insanın kendisiyle ilgili bilgisine dayandırılmalıdır. İ.Hakkı bu hadisi şöyle açıklamaktadır:

“Kim kendini bilir, tanır, o her marifet ve ilme vakıftır. Kendini bilen, Allah'a yakınlaşır. Bilmeyen ise Mevla'dan uzak düşer. Kendini bilen Hakk'ın marifetini kazanmış, bilmeyen de sapıklıkta helak olmuştur. Kendini bilmek, en faydalı marifettir. Nefsi bilen, alemin sırlarına, gizliliklerine vakıf olur. Kim kendini bilirse, onun himmeti, bu fani alemde uzaktır. Kim kendini bilmeye ulaşırsa, ona gerçek bir kurtuluş nasip olur. Kendini bilen fazıl, bilmeyen de Hak'tan gafildir ki, onun gafletten kurtuluşu nefsi bilmeye bağlıdır. Kendini bilen Allah'a uzak olmaktan kurtulur. O'na yakınlaşarak O'nun huzuruna yükselir. Aklın en üstünü kendini bilmesidir.”⁷¹

İ.Hakkı görüyor ki, bu sözleriyle insanın kendini ve nefsi tanımasından Rabbini bilmeye ve tanımaya geçmesinin kolay olacağını ifade etmektedir.

İ.Hakkı “nefs” kavramının öğretilmesinde de böyle bir aşamalı yolu izler. “Nefsi Emmare” seviyesinde fert için bilinen temel kötü sıfatlar, ihtiraslar ve acziyetler vardır. Hemen sonrasında gelen “Nefsi Levvame” seviyesinde ise kınama, heves, azarlama, yalvarma, iki yüzlülük ve şehvete karşı sevgi gibi temel kötü hasletlerin mevcudiyeti devam eder. Nefsi mülhimedde ise, levvame seviyesindeki bazı kötü hasletlerin devam etmesi vardır. Bu makamın en yüksek derecesi “ihlaslı” olmaktır. Allah'ın melek ve şeytan aracılığı olmadan, doğrudan doğruya takvasını nefse bildirmesi nedeniyle bu adı almıştır. Kur'anı

⁷⁰ Marifetname.,s.235

⁷¹ Marifetname.,s.433

Kerim'de mülhime kavramı bu anlamıyla geçmektedir. Bu makamın sıfatları ise; ilim, cömertlik, zahmet ve işkenceye katlanmaktır. Diğer vasıfları ise şunlardır: Hayranlık duymak, halkı ihmal, Allah'ı anmak, yokluk, havf, reca, güleryüzlülük, hikmetli ve manalı konuşmak, müşahade, murakabe vs.dir. İ.Hakkı bilinen ahlâki makamlardan bilinmeyen makamlara yavaş yavaş geçişi tavsiye eder. Nefsi mülhime makamından sonra Nefsi mutmğinne makamı olup, içi rahat ve kanmış nefis anlamlarına gelir. Kur'anı Kerim'de bu makamla ilgili olarak; "Ey huzur içinde olan can! Hoşnud etmiş ve edilmiş olarak Rabbine dön "Ey Can! Kullarım arasına gir. "Cennetime gir"⁷² tatmin olmuş nefis anlamında kullanılır. İ.Hakkı, bazı açıklamalarını desteklemek için ayetlerden örnekler getirmiştir. İ.Hakkı'ya göre bu makamın sıfatları; cömertlik, tevekkül, tefviz, sabır, hilm, teslim, rıza, yumuşak gönüllülük ve güleryüzlülük, tatlı dil, ayıpları örtmek ve affetmektir. Bu makamdan sonra ise nefsi raziye makamı olup, rızanın en yüksek kemal derecesini kazanmış olduğu bir derecedir. Kur'an-ı Kerim'in bu nefisle ilgili olarak;

"Ey huzur içinde olan can! Hoşnud etmiş ve edilmiş olarak Rabbine (Raziyyeten Marziyyeye) dön"⁷³

Bu makamda benliğin kaybolması hali, Allah'ta var olmak gayesine matuf olup, insani niteliklerin yerine ilahi nitelikler kazanılır. Bir makam sonrasında ise "Nefs-i Kamile" olarak isimlendirilen nefsi natıka bütünü kemali taşıdığı ve ruhi olgunluğa eriştiği gün olgun nefis, kesrette vahdet ve vahdette kesret alemidir."⁷⁴

İ.Hakkı, Marifetnamede önemle üzerinde durduğu "nefs" kavramıyla tasavvuf dairesinde yer alan öğrencilerine, bilinen bazı te-

⁷² Fecr.27-30,Hacc,11

⁷³ Fecr.27-28

⁷⁴ Marifetname (Başar),s.565-627

mel vasıfları mevcut makamlardan, bilinmeyen üst seviyedeki makamlara geçiş yollarının bilgisinin verilmesini ve aktarılmasını tavsiye eder. Öğretimde bilinen hususların bilinmeyen gerçekler için temel olduğunu vurgular. İ.Hakkı, nefis konusunda öğrenciye yeni bir şeyin eski bilgileriyle karşılaştırarak ve onlarla bağlantı kurarak, bilinenlerden bilinmeyenlere doğru düzenli bir sıra izleyerek öğretilmesini sağladığı söylenebilir.

4-MÜŞAHHAS MÜCERREDE

“Daha ilgi çekici ve kolay kavranır olmaları sebebiyle müşahhas görünür şeyler, eğitim ve öğretim faaliyetinde bir başlama noktası; mücerret kavram ve varlıkların anlaşılması için bir geçiş yeri; köprü vazifesi görür. İnsan zekasının gelişimi de böyle bir sıra takip eder; çocuklar müşahhas bir dünyada yaşar, çevreden duyduğu Allah, ahiret, melek, şeytan gibi sözleri görünür varlıklar gibi tasavvur ederler. Gençlik döneminde zihin mücerret kavram ve varlıkları kavrayabilecek hale gelir, İnsan zihninin gelişmesindeki bu sırayı eğitim ve öğretimde de takip etmelidir; önce görülür varlıklar ve olaylardan hareket edilerek mücerret kavram ve varlıkların anlaşılmasına geçilmelidir.”⁷⁵

“İnsan zihninin çok önemli bir özelliği de soyut konuları kavrayabilmesi ve soyut düşünme yeteğine sahip olmasıdır. Soyut düşünme ve öğrenme, her insan için nefes almak kadar tabii bir ihtiyaçtır. Bu nedenle okulun önemli bir görevi de, çocuğun zihinsel gelişimini yeterli düzeye geliştirerek ona soyut düşünme ve öğrenme yeteneğini kazandırmaktır. Okulun bu görevi başarması için öğretimde, somuttan soyuta uyulmalıdır”⁷⁶

⁷⁵ Parladır, Din Eğitimi Ders Notları, s.30

⁷⁶ Büyükkaragöz, a.g.e., s.25

“Bu ilkeye göre, çocuğa öğreteceğimiz fikri, doğal ve somut olarak göstermek mümkün olmadığından, onun yerine modelini, fotoğrafını, resmini, ya da herhangi bir simgeyi (yerine geçtiği kabul edilen nesne ya da şekli) göstererek bunlardan yararlanmak suretiyle açıklama yapılabilir.”⁷⁷

İ.Hakkı, Marifetnamede birçok mücerret konunun açıklamasını müşahhaslaştırarak yapmıştır. Ayrıca bazı mücerret dini kavramların zihine tam olarak yerleşmesi için müşahhas örneklerden yola çıkılması gerektiğini vurgular.

Örneğin “sabr” kavramının açıklamasını bir hikaye ile dramatize ederek müşahhaslaştırmıştır:

“Bütün ilimlerin ve amellerin, her marifet ve olgunluğun doğuş ve varlık sebebi sabır ve tahammüldür. Her pişmanlık ve yergiden kurtuluş ve esenlikte olmanın yegane sebebi de yine sabır ve teennidir. Sabrın acılığının sonu şüphesiz ki, rızanın ilk tatlılığına varmaktır ki, o, iki cihanın saadeti ve gözyaydınlığıdır. Nitekim şöyle nakledildi: Bir bakırcı ustası müthiş bir ilim arzusıyla elindeki tencereleri ve eşyayı tamamen dağıtmış ve evindeki hamile karısına, bütün masraflarını karşılayacak bir yekun bırakıp onun iznini ve rızasını da alarak ilim tahsil etmek için bir başka ülkeye yola çıkmış. Yirmi sene boyunca Arabi ve dini ilimler üzerine tahsilini tamamlamış, sonra vatanına dönmek üzere yola çıkmış yolda erenlerden birine misafir kalmış ve ona durumu anlatmış. O da ona;

“İlimlerin ve amellerin aslı nedir?” diye sormuş. Bu soruya cevap veremeyip, yine o kamil zatın cevap vermesini istemiş, O zat da, eğer bize bir müddet hizmet edersen ilmin aslını öğrenip

⁷⁷ Binbaşioğlu, Gen. Öğr. Metotları, s.25

evine dönersin, demiş. Bunun üzerine o alim, o mübarek zatın hizmetini kabul etmiş onun yanında iki yıl kalmıştır. Sonra o yetkin insan, o alime şefkat edip şöyle demiş: “Oğlum, gel sana bunun cevabını vereyim de evine, zevcene dön ve ömrün oldukça bize hayırlı dua et,” demiş. “Şunu kesinlikle bil ki, bütün ilim ve amellerin, her marifet ve kemalin aslı sabırdır, bunlar ancak sabırla kazanılır. Tahammül, teenni de sabra dahildir. Eğer her işte sabırlı olursan her türlü pişmanlıktan kurtulur ve iki alemde de her yönden saadete kavuşursun.”⁷⁸

Görüldüğü gibi burada mücerret bir kavram müşahhas bir hikâyeye bağlanarak anlaşılır bir hale getirilmiştir. İ.Hakkı, sabır gibi yine mücerret bir kavram olan “tevekkül” kavramını da Kur'anı Kerim'de geçen bir peygamber kıssası ile açıklamıştır:

“Tevekkül halktan uzaklaşıp Hakk'a bütünüyle itimad etmektir. Tevekkülün kemal derecesini Hz. İbrahim (A.S.) bulmuş, izhar ve icra etmiştir. Nitekim ateşe atıldığı halde, Cebrail (A.S.)'in, Ona “bir ihtiyacın var mı?” sorusuna “Evet, fakat sana değil,” diyerek Allah'tan başkasını görmediği o hal, tevekkülün en ileri derecesi ve tevhidin hulasası olmuştur. Onun için Nemrud'un ateşi, ona gülistan olup esenliğe kavuşmuştur.”⁷⁹

İ.Hakkı “tevekkül” kavramını başka bir hikâye ile şöyle açıklamıştır:

“Rivayet olundu. Yüksek ruhlu tevekkül ehli biri şöyle dedi: Çölde tek başıma dolaşır yolculuk ederken nefsim beni vesveseye düşürdü: Dedim ki, “Sen böyle yalnızsın ve bu sahra uçsuz bucaksızdır, bunda ne bir imaret ne de bir şehre rast-

⁷⁸ Marifetname (Başar), s.396

⁷⁹ Marifetnam (Başar), s.369

ladım. Bunun üzerine, nefsimi terbiye etmek için azmettim; insanlardan uzak kalmak için cadde yoldan gitmeyeceğim ve ağzıma bal ile yağ konulmadıkça yemeyeceğim! Sonra çölde bir hayli gittim, bir de gördüm ki, bir kafil yolumu şaşırmış benim yoluma doğru geliyor. Onları görünce, onlar beni görmesinler diye kendimi derhal yere atıp arka üstü yattım. Ne var ki, Allah onları bana doğru gönderdi. Bunun üzerine ben gözlerimi yumdum. Onlar bana yaklaşıp birbirlerine, "Açlıktan aklı başından gitmiş bir yolcu! Yağ ve bal getirelim de ağzına koyalım, ayılsın," dediler. Ben dişlerimi ve ağzımı sımsıkı tuttum. Bir bıçak getirip ağzımı açmaya çalışırken ben gülüp ağzımı açtım. Onlar beni bu halde görünce, "Sen deli misin?" dediler. O an Rabbime hamd ve şükredip, nefsimle olan macerayı onlara anlattım. Yine erenlerden biri şöyle dedi: "Bir yolculuğumda yalnızdım. Bir şehir kenarında bir mescide indim. Nefsim bana vesvese verdi. "Bu mescit insanlardan uzaktır ve yanında iftar edeceğin bir azık da yok. Öyle bir camiye var ki, insanların arasında ol da, seni görüp, gerektiği kadar seni yedirsinler. "Bunun üzerine nefsimi terbiye etmek için ahdettim, bu gece bu camiden başka bir yere gitmeyeceğim. Yeminimi bu şarta bağlayarak akşamdan sonra mescidin kapısını kilitledim. Yatsıdan sonra birisi gelip kapıyı vurunca ilgilenmedim. Ne zaman ki, çokça vurdu, ben de kapıyı açtım. Gördüm ki, ihtiyar bir kadın ve elinde bir mum beraberinde de bir genç, içeri mescide girdiler ve bana dua ederek önüme bir tabak helva koydu ve dedi ki, Bu hasta genç, benim oğlumdur, kaç gündür ne yiyor ve ne içiyor, ne de konuşuyor. Böyle baygın yatarken, bu gece gözümü açıp helva istiyorum dedi, Bunun üzerine ben şükredip helvayı pişirinceye kadar aramızda bir söz geçti. Oğlum and içti. Bu helvayı benimle bir

garip yemedikçe ben de yemem. Hemen koltuğuna girip eline de bir değnek vererek, Hadi mescide gidelim, orada bir garip görmüşüm, onunla bunu yiyeyim de yemin bozulmuş olmasın.” Ne yapalım şükrolsun ki, gelebildik ve seni bulabildik. Bunun üzerine o ihtiyar kadın beni buyur edip helvadan bir lokma benim ağzıma, bir lokma da oğlunun ağzına verdi. Nihayet ikimize de gına geldi. Sonra onlar gidince hayrette kaldım ve Rabbimin Rezzak olduğunu yakinen bilmiş oldum. İnsanları tamamıyla unutup, insanların Rabbine tevekkül ettim. Böylece O'nun dostluk ve huzurunu bulmuş O'nunla tatmin olmuş oldum. Tevekkül ehli olan şüphesiz bu iki kıssadan yüzlerce hisse almışlar.”⁸⁰

İ.Hakkı; sabır ve tevekkül kavramlarında olduğu gibi daha birçok mücerret kavramı böyle hikayelerle müşahhas hale getirmiştir. O, Marifetname’de birçok karmaşık meseleleri çeşitli çizgi ve şemalar çizmek suretiyle anlaşılır hale getirmiştir. Örneğin; Uluhiyet Alemleri Heyeti Alemin düzlem şeklini, yedi iklimi ve dört unsurunun yedi tabakasını çeşitli sembollerle müşahhas hale getirmiştir. Kısaca İ.Hakkı, konunun özelliğine göre çeşitli mücerret kavramları hikaye ve masallarla dramatize ederek, çizgi ve şemalar çizmek suretiyle müşahhas hale getirmiştir.

⁸⁰ Marifetname (Başar), s.370-371

5-SEVDİRME VE İKNA ETME

“Sevdirme ve ikna etme sözlerini bilgi, inanç ve davranışın öğretilmesinde kullanılan korkutma, zorlama ve cezalandırma usullerinin mukabili manada ele alıyoruz. Biz eğitim ve öğretim faaliyetlerimizde belki daha sıklıkla bu beriki usûlleri kullanıyoruz. Ancak ilmi araştırma neticeleri ile İslâm dininin kaynakları daha ziyade sevdirme ve ikna esasını faydalı ve değerli bulmaktadır.”⁸¹

“Sevgi insanların doğuştan sahip olduğu bir duygudur ama, onun davranışa dönüşmesi ve kontrol edilmesi eğitimle mümkündür. Eğitim hem sevgi ile yapılacak, hem sevgiyi öğretecektir. İnsanlara sevgi ve merhametle davranmak, işler yolunda gitmese de iyiliği ve adaleti uygulamaya devam etmek kolay değildir. Böyle bir olgunluğa ulaşabilmek sürekli çaba ister.”⁸²

İ.Hakkı'ya göre, Öğretmen öğrenci münasebetlerini düzenleyen en önemli unsur sevdirme ve ikna etmedir. Bu sebeple öğretmen öğrenci arasında karşılıklı anlayış, sevgi ve saygıya dayalı bir münasebet kurulmalıdır. Aksi halde bilgi alış verişinin esasını teşkil eden feyz, ortadan kalkar. Öğretmen öğrenci arasında sevgi saygıya dayalı sağlam bir bağ bulunmalı ve kurulmalıdır.

İ.Hakkı, öğretmenin öğrencilerine şefkatle davranmasını gerektğini belirtir. Bu takdirde onlardan itaat, disiplin, iyi ahlak ve üstün başarı beklenebilir. Öğretmen kendisini sevdirdiği oranda konuları anlatmada ikna gücüne sahip olur. O, eğitim sırasında öğretmenlere sevdirme ve ikna etme prensibine dayalı olarak şunları tavsiye eder.

“1-Öğrencilere sevgiyle ve yumuşaklıkla davranmalıdır.

⁸¹ Parladır, Din Eğt Ders Notları,s.31

⁸² Bilgin, Beyza, Din Öğretimi Özel Öğr.Yöntemleri, Ank.1995, s.46

2-Yumuşak huylu olmalıdır.

3-Zayıf ve yeteneksiz öğrencilere karşı sabırla muamele ederek ikna etmelidir.

4-Soru soranları azarlamamalı,onlara kızmamalıdır.”⁸³

“İlmin başı yumuşaklık ve hilmidir. Hilmin başı tahammüldür. Hikmetin başı insanlara güleryüzdür. Aklın başı sevgi ile ünsiyettir.”⁸⁴

Görüldüğü gibi İ.Hakkı her türlü ilmin verilmesinde sevginin vazgeçilemez bir unsur olduğunu ifade etmektedir.

“Mevlana da; din adamının insanı kemale ve yücelere erdirecek nitelikte tatlı söze, yumuşak kalbe ve derin bir ilahi bilgiye sahip olmasını istemektedir. Mevlana, hocaya neden yüzünü ekşittiğini sorar ve şeker yurduna gitmesini ister. Şeker Yurdunda asık suratın olmayacağını, aksi takdirde o yurdu terketmek mecburiyetinde kalacağını öğütler. Mevlana'ya göre gönlünde şeker turdu vardır. Bildiğimiz şeker, o yurttan utanır. Ekşi suratlı olmanın nedenini araştıran Mevlana, onun göklere uçmama ve yücelememeden kaynaklandığına işaret etmektedir. Mevlana sevgiye doyan eğiticinin, eğitilmesi zor olan insanları bile eğitebileceğini işaret etmek istemiştir. İnanan kişiye, inanç ve din tatlı gelir, zira helva tablasında ekşi olmaz.”⁸⁵

İ.Hakkı'da da Mevlana'da olduğu gibi eğitimci sevgi ve şefkatle davranmazsa başarılı olamaz. Öğrenciler şefkat atmosferinin olduğu zamanlarda bilgileri daha iyi kavrarlar ve ikna olurlar. İnsanlar fitratlarının bir gereği olarak da yaptıkları iyi davranışların takdir edilmesini beklerler.

⁸³ Marifetname (Başar),s.706-707

⁸⁴ Marifetname.,s.128

⁸⁵ Usta, Mustafa,a.g.e.,s.59

Görüldüğü gibi İbrahim Hakkı gerek öğretmen öğrenci ve gerekse diğer bütün insani ilişkilerinin temelini sevgi ve şefkate bağlamıştır. Ona göre sevgi ve şefkatin, yerinde ve zamanında kullanıldığı takdirde, eğitilen üzerinde çok büyük etkisi vardır. "Öğrenci her zaman gerek anne-babasının ve gerekse öğretmenin kendisine sevgi göstermesine muhtaç durumdadır. Özellikle toplum içinde ve ölçülü ifadelerle çocuğun ya da öğrencinin övülmesi, tebrik ve takdir edilmesi onu birçok maddi mükafattan daha çok sevindirebilir."⁸⁶

"Din ve ahlak eğitiminin temel prensiplerinden biri olan sevgi ve şefkatin en güzel örneklerini Hz.Peygamberin hayatında bulmak mümkündür. Özellikle O, çocuklara karşı engin bir sevgi ve şefkati gösterilmesini istemektedir."⁸⁷

"O, çocukları sevmiş, yanaklarını okşamış, onlarla zaman zaman oynamış şakalaşmış, ilgilenmiş, onları öpmüş, onlara merhamet etmiş, dua etmiş ve selam vermiştir."⁸⁸

Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre öğrenci, sadece öğretmene saygı ile yetinmeyin, onun çocuklarına hatta yakınlarına bile şefkat ve hürmet göstermelidir. Kısaca Ona göre, din ve ahlak eğitiminde öğretmen, öğrenciye her zaman sevgi, şefkat göstermeli ve onun iyi davranışlarını takdir ederek ikna etmelidir. Öğretmen, eğitimde sevginin esas olduğunu hiçbir zaman unutmamalıdır. Bunun karşılığında öğrenci de hocasına saygılı olacaktır.

⁸⁶ Kanad,H.Fikret,Kısaltılmış Pedagoji,Ank.1963,s.85

⁸⁷ Buhari,Salat,106

⁸⁸ Buhari,Sahabe,22

BEYT

“Üstadına tazim et zira ki denilmiştir.
Bana bir harf öğretenin kölesi olayım.”⁸⁹

İ.Hakkı, çocuğu eğitirken ederken baskı, şiddet, hatta sert davranışa yer verilmemesini ister.

İ.Hakkı, çocuklarla sohbet erkanını açıklarken, onun bir sevinç vesilesi olduğunu belirtir ve babanın çocuğuna nasıl davranması gerektiğine dair bir çok madde sıralar. Bunların önemli bir kısmı çocuğa önem verilmeyi ve şefkat göstermeyi telkin eder:

“Baba evladının doğumu ile sevinmektedir. Kız çocuklar ile ziyade mesrur olup onlara hürmet etmektedir. Çocuğuna gökçek ad ve lakap vermektir... Bütün çocuklarını süs, ihsan ve hediyelerle beraber tutmaktır.... Çocuklarını şefkatle kucaklayıp, okşamaktır. Çocuklara gayet merhametle muamele etmektir. Onlarla oynayıp, güler yüzle söylemektir. ...Evladına eda edemediği hizmeti emretmemektir. Ta ki âsi olmalarına sebep olmasın.”

Başka bir konu içinde de âlimin özelliklerinden bahsedilirken şu cümleler yer almaktadır:

“Çocuklar ve yetimlerle güler yüzle konuşup, şefkatle öpüp, başlarını sığazlayıp silesin... Kendi talebelerine iltifatın tam şefkatle olsun. Ta ki her bir taleben kendini senin oğlun bilsin. İlme çalışma ve gayretleri gün gün artsın.”

O bu konuda şöyle demektedir:

⁸⁹ Marifetname (Başar),s.707

“Çocuğu tedip etmek istiyorsan onu söz ve nasihatla tedip et. Gönlüne yüklenme, merhametli ol ve fazla sitem etme. Kusurlar karşısında yumuşak huyluluk göster.”⁹⁰

Buradaki “söz ve nasihatla tedip etmekten maksat ona yaptığı davranışların neden kötü, neden iyi olduğunu göstermektir. Yoksa o, çocuğa gereksiz ve uzun öğütlerin bir fayda vermeyeceğini vurgulamakta ve şöyle demektedir: “Çocuğu uzun uzun sözlerle kınama, çünkü bu, onda kötü sözleri işitmeyi ve çirkin ahlak sahibi olmayı normalleştirdiği gibi, o sözün kalbe tesir etmesine de engel olur. Onun için kınama çok az zamanda ve uzun aralıklarla olmalıdır.”⁹¹



⁹⁰ Marifetname (Başar),s.715-716, ayrıca 728,729.

⁹¹ İ.Hakkı,Mürşidü'l-Mütehhilin,s.320

İKİNCİ BÖLÜM

MARİFETNAME'DE DİN VE AHLAK EĞİTİMİNİN METOTLARI

1-GÖZLEM METODU:

“Bir olayı, bir gerçeği, bir nesneyi daha iyi kavramak için bilimsel amaçlara uygun planlı bir şekilde inceleme ve yorumlama metodudur. Eğitim amaçlarının ne değerinde gerçekleştirilebildiği, eğitim-öğretimlerinin nasıl uygulandığı, eğitim araçlarından nasıl yararlanıldığı, eğitim yönetiminde karşılaşılan güçlükler ve benzeri, durumlar gözlem yöntemi ile ortaya çıkabilir.”⁹²

“Öğretimde gözlem herhangi bir nesne, olgu yada olayı kavramak için, bu nesne, olgu yada olayın türlü belirti ve koşullarını bir plan çerçevesinde göz yada görsel araçlar yoluyla, oluş halinde, evre evre incelemek ve izlemek demektir. Gözleme konu olan şeyler, nesnelerle olgular ve bunlar arasındaki ilişkilerdir.”⁹³

İ.Hakkı, Marifetname'de insanın Allah'ın cihanda olan açık alametlerini gözlemlemesi gerektiğini belirtmiştir: “Hakk Teala, bu alemi varlık ve birliğe alâmet edip, bütün eşyada görececek gözü olanlara, sanatını ortaya çıkarmakla hikmetinin hakikatlarını duyurmuştur. Kullarını kendini tanıma hususunda rağbete getirmek için Kelam-ı Kadim'inde azametle şöyle buyurmuştur: “Allah, kendisinden başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde olan ancak O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaet edecek kimdir? Onların işledikleri ve işleyeceklerini bilir, dilediğinde başka, ilimden hiçbir şey

⁹² Başaran, İ.Ethem, Eğitime Giriş, Ank.1984,s.41

⁹³ Binbaşoğlu, a.g.e., s.124

kavrayamazlar. Hükümdarlığı gökleri ve yerleri kaplamıştır, onları görüp gözetmek O'na ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür.”⁹⁴

“Allah Teala, birlik mertebesinde gizli bir hazineyken, tanınmayı ve bilinmeyi istemesi ve sevmesiyle, ruhlar ve cemetler alemini yaratıp, kendi rahmetinin güzelliğini, celal ve azametini, bağış ve ni'metini, sanatının çeşitliliğini ve hikmetinin sırlarını göstermeyi diledikte; bütün yaratıklarından önce yokluğun sırrından pırıl pırıl yeşil cevheri getirmiştir.”⁹⁵

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Allah'ın bilinmesinde, sanatının ve azametinin, hikmetinin sırlarının insan tarafından sürekli olarak gözlenmesi gerektiğini vurgular:

“Hakk Teala, iki cihani ve olanın tamamını insan için icat ve mevcut eylemiştir. Ta ki alemde olan sanatlarına bakıp, eşyada bulunan hikmetleri gözlesin ve dersler alsın diye. Hepsinin benzeri kendi vücudunda buldukta nefsini bilmeye erip, ondan Allah'ı tanıma kolay olsun. Şu halde insana kendi nefsini bilmek istidadını vermiştir. Ta ki nefsini bilmekten, yaratıcısını bilmeye erişsin. Nitekim haberde: “Nefsini bilen, Rabbini bildi” varid olmuştur. Allah'ı tanımanın anahtarı, nefsi bilmek bilinmiştir. Nefsi bilmenin anahtarı, alemi bilmek kılınmıştır. Lakin Hakk Tealanın ufuklarında olan eserlerinin benzersiz sanatını herkes görüp, sırlarına ermek, insan nefslerinde bulunan kudretinin kemal ve tavırlarını tamamıyla bilip, nurlarını görmek, ondan yüce istek olan Mevla'yı tanımaya ermek çok şuğul, zor ve esrarlı iş bulunmuştur.”⁹⁶

⁹⁴ Bakara,255

⁹⁵ Marifetname (Başar),a.g.e., s.25

⁹⁶ Marifetname (Başar),a.g.e., s.96

İbrahim Hakkı, insanın kendisini ve kainatı gözlemlemesinin, Rabbini tanıması için gerekli olduğunu belirtir:

“İnsan, kendi varlığına dikkatle bakması ile, Yaratıcısının varlığını bilip, Allah'ı tanır. Zira bir kimse düşünse ki, bu varlığından haber ve eser yokken, kendi vücudunu halen görüp bilse ve kendi yaratılışına dikkatle baksa o, yakinen bilir ki, bundan önce iki damla meni suyu idi. Ne eti vardı, ne yağı, ne kemiği vardı. Ne damarı, ne kanı vardı. Ne aklı vardı, ne izanı. Ancak Allah'ın yaratması ile sonradan şaşırtıcı dış görünüşü ve garip iç yapısı vücuda geldi. Nice hünerli aza ve nice güzel huylarla süslenmiştir. Çünkü insan bu anılanları idrak eder. Muhakkak bilir ki, bir yaratıcı vardır ki, cihanın bütün zerrelere mutasarrıf ve hepsine müessir ve faildir. Bütün eşyanın içi ve dışını bilmekte, kuşatıcı olmuştur. Her cismin her uzvunda, her cüzünde ve her deminde kudreti ve hikmeti ve rahmeti tam olarak geçici ve akıcıdır. İnsan, ne kadar kendi bedeni yaratılışının tekmiline ve uzuvları faydalarının ayrıntısına dikkatle bakarsa, yaratıcı sının marifeti ve yaratıcısına sevgisi o kadar artar. Bilir ki, insan vücudunda bulunan uzuvlar, hisler ve kuvvetler, ilimler, fenler ve sanatlar hepsi Sani ve Hakim, Bağışlayıcı ve Esirgeyici olan Allah'ın bu insan türüne sadece lütfundan ve inayetindendir. Herkesi bağışlamasından ve rahmetinin kemalindendir. Şu halde varlığını bilmek, diri ve dost Allah'ın varlığını bilmeye anahtar ve ayna olmağa kabildir.”⁹⁷

2-TAKRİR (ANLATMA) METODU

“Takrir; anlatma, hikaye etme, nakletme, tebliğ etme ve ilimsel olarak açıklama metodudur. Takrir, bir soru veya prob-

⁹⁷ Marifetname (Başar),a.g.e., s.107

lem şekline sokulmuş olan önemli bir hususun, öğrenciye açık olarak anlatılması, izah edilmesi, açıklanması anlamında kullanılan bir öğretim tekniğidir.”⁹⁸

“Takrir metodu, öğretmen ya da öğretmen durumunda olan bir kimsenin, herhangi bir konuyu (bir olayı ya da bir sorunu) bir sıra ve düzene göre, karşısındaki kimselere, baştan sona kadar açıklamasıdır. Bu yöntem eski zamanlarda okullarda çok uygulandı. Anlatma yönetiminde yalnızca “anlatma” ya da “söyleme” yoksa da ağırlık, “anlatma” ve “söyleme” de toplanmaktadır.”⁹⁹

“Anlatma, öğretmenin bir konuya ilişkin bilgileri, karşısında pasif bir şekilde oturarak dinleyen öğrencilere iletmesi biçiminde uygulanan bir öğretim metodudur. Öğrencilerin konuya karşı güdülenmesinde, konuyla ilgili yapılacak çalışmaları açıklanmasında bu çalışmaların sonucunun özetlenmesinde ve öğrenciler tarafından anlaşılması güç olan konuların açıklanmasında bu metodun uygulanması gerekir.”¹⁰⁰

“Dini bilgi ve değerlerin öğretiminde şüphesiz klasik yol takrirdir. Yani sözlü haberleşmedir. (iletişim) “Din Nasihattır.” hadisindeki nasihat kelimesi öncelikle sözlü ifadeyi akla getirir. Dini lisandaki tebliğ, davet, inzar, tebşir, va'z, hutbe... gibi kelimeler de böyledir. Yüzyıllardır örgün ve yaygın din öğretimi daha çok sözlü olarak yapılmıştır.”¹⁰¹

İbrahim Hakkı'nın daha çok ahlâk açısından ele aldığı dilin kullanılması ile ilgili tavsiyeleri “takrir” konusu içinde işlemek müm-

⁹⁸ Kocaçınar, Muhip, a.g.e., s.169

⁹⁹ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.138

¹⁰⁰ Büyükkaragöz, a.g.e., s.78

¹⁰¹ Parladır, a.g.e.s.38

kündür. Bunların bir kısmı takririn uzun olması halinde doğan sakıncaları giderici mahiyettedir. Meselâ sözü uzatmamak, mümkün olduğu kadar az konuşmak üzerinde durulmaktadır. Ona göre

“Hak Teâlâ kullarına lütfederek, az konuşmanın, büyüklerin âdeti, halkın işlerinin düzeni, kurtuluş kapısının anahtarı ve devamlı huzur sebebi olduğunu herkese duyurmuştur.”¹⁰²

Şöyle devam etmektedir:

“Dil insanın ölçeğidir... Konuşmadıkça sözüm tesirli olur, konuştuğum sözün tesiri gider ve ona hükmedemezsin. Az konuşmak, azardan emniyettir. Kimin sükutu uzun olursa onun kadri güzel olur.”¹⁰³

İbrahim Hakki'nın ayrıca fazla konuşmayı ve manasız şeyler söylemeyi “Dilin Afetleri” içinde zikrettiğini görmekteyiz.¹⁰⁴ Yine ona göre:

“Sözün en güzeli kısa ve anlamı derin olandır. Nice sükut en tesirli söz ve nice söz bir zehirli oktur. Nice insanı helâk eden ve bir çok nimeti elinden alan dilidir. Dilin sürçmesi, ayağın sürçmesinden daha beterdir... Dili korumak imanın esasıdır”¹⁰⁵

Bir başka yerde gereksiz konuşmanın beden ve ruh sağlığını bozucu ve ekonomik bakımdan olumsuz etkisine dikkat etmiştir:

“Yüreğinde bir katılık ve bedeninde bir zayıflık ve rızıkta bir eksiklik bulursan, bil ki, boş ve ilgisiz şeyler söylemiş ve bu sebeple belâlara düşmüşsündür. Dilin korunmasında iş ve

¹⁰² Marifetname (Başar), s.291

¹⁰³ Marifetname (Başar), s.293

¹⁰⁴ Marifetname (Başar), s.738

¹⁰⁵ Marifetname (Başar), s.298

vakitlerin muhafazası vardır. İnsanın lügat paralamaktan ibaret konuşmaları vakitlerin zayi olmasına sebep olur.”¹⁰⁶

İ.Hakkı, konuşmayı gereksiz yere uzatmanın zararları ile az konuşmanın faydalarını belirten bir çok Hadis aktarmaktadır. Bazıları şunlardır:

“İnsanın selameti, dilini tutmasındadır.”

“Tam olarak kalbin iki haslettedir:

Biri, malın fazla olanını vermek ve sözün fazla olanını söylememektir.”

“Ebu Bekir Sıddık mübarek ağızlarında küçük bir taş saklar, böylece boş sözden ağzını korurdu. Zaruret anında taşı çıkarıp konuşurdu.”

İ.Hakkı, konuşurken dinleyenin durumunu dikkate almanın iki genel esası üzerinde durmuştur. Bunlardan biri yumuşaklık ve güler yüzlülüktür:

“Hoş bir kelime, sadaka ve tebessüm güzel bir şeydir” (Hadis)¹⁰⁷

“Güzel sözlü ve güleç yüzlü ol... Dili tatlı olan gönüllere taht kurar... Muhabbeti lâzım olan, sözü yumuşak olandır.”

“Kim acı konuşursa ondan dostları nefret eder... Hoş bir kelimenin faydası onu söyleyene aittir.”¹⁰⁸

İ.Hakkı, sözü sertlikle söylemeyi, mü’mini korkutmayı, sözü kesmeyi, alay etmeyi, hicvetmeyi, incitmeyi, sövmeyi, gıybeti dilin afetleri

¹⁰⁶ Marifetname (Başar), s.296

¹⁰⁷ Marifetname (Başar), s.292

¹⁰⁸ Marifetname (Başar), s.294

arasında saymaktadır.¹⁰⁹

Beşeri ilişkileri ele aldığı ayrı bir bölümde İ.Hakkı insanlara karşı yumuşak davranmanın üzerinde özellikle durmaktadır. Zikrettiği Hadisler içinde “iyilikle söyleme” konusu önemli bir yer tutar. Genel anlayış şu hadiste dile getirilmiştir: “ ...Yumuşaklık bulunduğu şeyi güzel eder. Sertlik bulunduğu şeyi kötü eder.” Başka bir Hadiste “amellerin en hayırlısı, mü’minin gönlüne sevinç sokmaktır” buyrulduğu belirtilmiştir. İ.Hakkı’nın bu hususta seçtiği haberlerden bazıları şunlardır:

“Ey İnsanoğlu! Kullarım için huyun iyi olsun. O zaman seni severim, kullarıma da sevdirim (Kutsi Hadis)

“Sadakaların en faziletlisi güleryüzlülüktür.”

Hak Taalâ İslâm Dinini güzel ahlâkla kuşatmıştır. Güzel amellerle süslemiştir. Bunlar... yumuşaklık, öfkeyi yutmaktır...”

“Yumuşaklıkla mürüvvet olur. Güzel sözle sohbet devam bulur. Tatlılıkla güçlükler kolay olur... Güzel sohbet muhabbeti artırır.”

“İlmin başı yumuşaklık ve hilimdir. Hilmin başı tahammüldür. Hikmetin başı insanlara güler yüzdür...”

“Dili tatlı olanın dostu çoktur...”

“İnsanlarla iyi geçinen selâmet bulur. Gazabına malik olan halimdir. Şehvetine malik olan hakîmdir. Ahlâkı gerçek olan mülayim söyler. Hem rahat bulur, hem rahat eyler.”

¹⁰⁹ Marifetname (Başar), s.736-738

“Akıllıya lâzımdır ki, tabibin hastaya eylediği hitap gibi cahile hitap eyleye. O şiddete erdikçe, bu mülayim söyleye.”¹¹⁰

İbrahim Hakkı, öğretmenin öğretimde uyması gereken âdap ve erkanı belirtirken konumuzla ilgili şu maddeleri zikretmiştir:

- “-(Öğrencilerin) ezalarına katlanmak,
- Halim ve selim olmak.
- Öğrenene mülayim olmak,
- Öğrenmeyene sabretmek,
- Bön (öğrenciyi) güzel uyarı ile düzeltmek.”¹¹¹

Konuşurken dikkate alınması gereken ikinci esas “insana göre” davranmaktır, yani öğrenci durumunda olanların psikolojik yapısına ve farklılıklarına dikkat etmektir. Çocuğa önem vermek, İ.Hakkı’nın üzerinde durduğu konulardandır. Ona göre şunlar babanın görevleri arasındadır:

“Çocuğun doğumu ile sevinmek, Çünkü çocuk dünyaya sevinç, ahirette nurdur... Kız çocukları ile ziyade mesrur olup onlara hürmet etmek... Çocuklarını şefkatle kucaklayıp... okşamaktır. Onlarla oynayıp güler yüzle söylemek... Eda edemediği hizmeti etretmemek...”¹¹²

İ.Hakkı’nın öğretimde en çok önem verdiği ilkelerden biri şüphesiz dinleyenin özelliklerini gözönünde tutmak, takriri buna göre ayarlamaktır. Onun bu husustaki söyledikleri, naklettiği şu Hadis’in açıklaması gibidir:

¹¹⁰ Marifetname(Başar), s.691-699

¹¹¹ Marifetname(Başar), s.705-706

¹¹² Marifetnam, (Başar), s.715-716

“Biz peygamber topluluğu, insanlara akıllarınca konuşmakla emrolunmuşuz.”

Bu konudaki bazı açıklamaları:

“Sen bir topluluğa onların akıl erdiremedikleri şeyleri söyleme ki, o söz çoklarına fitne olmasın.” Hz.Ali: “Eğer ben Hz.Peygamberin ağzından duyduğum sırları size söylesem, siz “Ali yalancıdır” derdiniz. Nitekim Hak Talaalâ Kur’an-ı Kerim’inde “Bilgilerinin kuşatamadığı şeyi yalanlarlar” buyurmuş ve kişinin bilmediği şeyin düşmanı olduğunu herkese duyurmuştur.”¹¹³ Kişi diliyle insandır. Oysa ki dili kendisine düşmandır. Cevabı kötü olan şeyleri söylemek, sonunda pişmanlık doğurur. Akıllı olanın cahile güzel muamele ile yüzüne karşı yumuşaklık ve dostluk göstermesi, doktorun hastasına yaptığı gibi, onun aklına uygun olanı söylemesi lâzımdır.”¹¹⁴ Bir halk içinde söylecek söz var, bir de hançerede kalması gereken söz. Her makamın bir deyiş tarzı... vardır.”¹¹⁵

“Akıllı olan her bildiğini halka aktarmaz. Yalanlanacak olan sözü halka söyleme, her bildiğin hikmeti açığa vurma.”

Ey gönül, sakın hastalıklı ağızda şeker çiğneme.

Boş yere güneşin güzelliğinden bahsetme köre

Sakın cahile aklının ermeyeceği hikmeti söyleme ki, seni yalancı çıkarmasın. Zira hikmetin senin üzerinde hakkı vardır ve hakkı odur ki, ehli olmayanın elinde zayi olmaktan koruyasın...

¹¹³ Marifetname (Başar), s.293

¹¹⁴ Marifetname (Başar), s.295

¹¹⁵ Marifetname (Başar), s.297

Nitekim Kutsi haberde şöyle buyrulmuştur: “İnciyi köpeklerin ağzına atmayınız. Ve cevherleri domuzların boynuna asmayınız”¹¹⁶

“Avamın akli bu aşâğılık dünyanın kabuğundadır. Şu halde dünyanın kabuğunda kalmış olan avama mananın özü olan hikmetten bahseden aldanmıştır. Hz.Ebu Hüreyre şöyle demiştir: “Peygamberden iki ilim aldım ki, birini halka açıklayıp söyledim. Ama diğerini açıklarsam benden bu gırtlığım kesilir.” Yine ilâhi hikmet sahibi biri, kendisine gönül hallerinden soran bir mektuba, “Soranı bilseydim, ona göre cevap verirdim” karşılığını vermiştir.”¹¹⁷

3-SORU CEVAP METODU

“Anlatma yönteminin sıkıcılığını gidermek ve öğretimi de anlatma yöntemi çerçevesi içinde etkin hale getirmek isteyenler sorucevap yöntemini geliştirmişlerdir. Sorucevap yönteminin eski adı olan isticvap, cevap almak amacıyla soru sormak demektir. Burada, soru-cevap yöntemini öğrencilere birtakım sorular sorarak alınan cevapları eleştirerek öğretim yapılan bir yöntem olarak tanımlayabiliriz”¹¹⁸

“Soru-cevap metodu eğitim tarihinde en çok kullanılan metodlardan biridir. Eğitim kavramında modern değişme ve gelişmelere rağmen hala önemini korumakta, birçok eğitimci tarafından tavsiye edilmekte ve

¹¹⁶ Marifetname (Başar), s.299

¹¹⁷ Marifetname (Başar), s.301

¹¹⁸ Binbaşıoğlu,a.g.e s.141

beğenilerek kul lanılmaktadır. Sorucevap, öğretmenin formüle ettiği konuya ilişkin soruları öğrencilerin sözlü olarak cevaplandırmasına dayalı bir öğretim metodudur.”¹¹⁹

“Soru-cevap İslam aleminde de başlangıçtan beri kullanılagelen bir metoddur. Peygamberimiz döneminde başlayan Mescid (Cami) eğitimi ve öğretimi ile daha sonra kurulup gelişen medreselerde de asırlarca bu metottan büyük çapta istifade edilegelmiştir. Çünkü İslami eğitim ve öğretimde dersler çoğunlukla hoca ile talebenin karşılıklı olarak sorular sormaları ve açıklama yapmaları şeklinde cereyan ederdi”¹²⁰

“İslam dini öğretimde soru geleneği Hz.Peygamberin uygulamalarına ve tabiatıyla Kur'anın öğretim direktiflerine dayanır. “Bilmediklerinizi bilenlere sorun” (Nahl 16:43) ayeti tebligatı dinleme yanında öğrencilerin de faal olmasını ister. Hz.Peygamber de müslümanların öğrenme hususundaki tabii meraklarını canlı tutmayı istiyordu. Hatta çeşitli sebeblerle sormaktan çekinmelerini gidermek için onlar önünde soru-cevaplı bir mizansen tertip edilmiş olduğunu meşhur Cibril hadisinde görüyoruz. Hatırlanacağı üzere Hz.Peygamber “Bana soru sorun” demişti. Muhtemelen kim senin birşey sormaması üzerine dışardan bir adam gelmiş, dizleri üzerine oturup İslam, iman ve ihsan hakkında sorduğu soruların cevabını aldıktan sonra ayrılıp gözden kaybolmuştu. Bu olaydan sonra Peygamberin yaptığı açıklamaya göre bu gelen kişi

¹¹⁹ Bayraktar, a.g.e s.197

¹²⁰ Öcal Mustafa a.g.e s.249

Cibril'di ve onlara dinlerini öğretmek üzere gelmişti.
(Buhari, İman, 37)¹²¹

İ.Hakkı, Marifetname'de sorulu-cevaplı öğretme tarzını pek kullanmamış görülüyor. Öğretmen ve öğrencinin soru-cevapla ilgil olarak uyacakları kurallar tasavvufi âdap şeklinde düzenlenmiştir. Her ne kadar âlimin öğrenci sorularını güzelce cevaplandırması isteniyorsa da öğrencinin soru sormaya pek özendirilmediği anlaşıyor. Alimin öğrencilerine talim ve tedrisinin âdap ve erkanı içinde öğrenciye yumuşak davranması istenmekte ve şu tavsiyeler sıralanmaktadır:

“Suali tekrar edeni azarlamamaktır. Soru sorana sırf himmetle muamele etmektir. Soruyu anlayıp, cevabını söylemektir”

Öğrencinin öğretmen karşısında uyması gereken âdap ve erkân, aşırı saygıyı ifade eden maddelerden oluşmaktadır.

“Onun huzurunda az söylemektir. Üstadı sormadıkça söylememektir. Ondan izin istemedikçe soru sormamaktır. Üstadı kalkınca soru sormamaktır. O yoluna giderken ona bir şey sormayıp yanısıra gitmektir...”¹²²

4-TARTIŞMA METODU

“Tartışma, herhangi bir konunun, iki ya da daha çok kimse tarafından karşılıklı konuşarak, birbirini dinleyerek ve eleştirerek incelenmesine yönelik bir yöntemdir. Bu yöntem, öğrenci etkinliğine daha fazla yer verdiği için, eğitimciler tarafından büyük bir kabul görmektedir.”¹²³

“Tartışma metodunu geleneksel sorucevap metodundan ayırmak gerekir. Geleneksel sorucevap metodunda etkilişim

¹²¹ Parladır, a.g.e., s.45

¹²² Marifetname (Başar), s.706

¹²³ Binbaşıoğlu, a.g.e., s.143

daha çok öğrenciler arasında ve çok sınırlı bir konu üzerinde olmaktadır. Tartışma metodunda ise hem öğretmenle öğrenciler arasında hem de öğrenciler arasında dinamik bir etkileşim alış veriş vardır. Bu metod; öğrencilerin ilgilerini uyandırır, anlayışlarını değerlendirme, gerçekleri kavrama, eleştirci düşünme yetileri geliştirir.”¹²⁴

“Konuların öğrencilerini kendi aralarında veya öğretmenle öğrenciler arasında tartışılmak suretiyle karara varılan ve sonuca bağlanan tartışma metodu, İslam eğitimöğretim tarihinde büyük ölçüde kullanılmıştır. Özellikle kelam ilmi konuları bu metot (cedel) ile açıklığa kavuşturmaya ve sonuca götürmeye çalışır.”¹²⁵

“Tartışma metodunun daha iyi anlaşılması ve bir örnek olması bakımından Ebu Hanife'nin ders işleme metodunu görmekte fayda vardır. Onun ders verme usulü bambaşkaydı. O, dersi sadece takrir yoluyla vermezdi. Öğrenciler ile birlikte müzakere yaparak tartışarak meseleleri hallerdi. Mesela, ortaya fıkhi bir mesele atılırdı. O mesele hakkında isteyen öğrenciler söz alır, görüşünü söyler, delilini getirir, itirazlar yapılır, cevaplar verilir, mesele olgunlaşır, en sonunda Ebu Hanife'de görüşünü söyler ve konu hükme bağlanırdı. Artık bu görüşü öğrenciler kabul eder ve beğenirdi.”¹²⁶

İ.Hakkı tartışmanın sakıncalarına dikkat çekmiş ve medeni sınırlamalar getirmiştir. Ona göre tartışılan kimsenin öğrenme niyeti taşıması gerekir:

¹²⁴ Bütükkaragöz, a.g.e., s.98

¹²⁵ Öcal, a.g.e., s.257

¹²⁶ Bayraktar, a.g.e., s.189

"Sormadığı hikmeti ona söylemeyesin. Yoksa onu senden kabul etmez ve sana hasım olur. Onlar bir meselede hata edip herkesten öğrenmekten utanırlarsa, sakın onlara öğretme. Zira onlar senden hem ilimde istifade ederler, hem sana düşmanlık yoluna giderler. Hataları günah ise, lütuf ve rıfk ile hakkı izhar etmek sana lâzım gelir.

"Onların doğru sözlerini dinle, batıl sözlerini duymazlıktan gelip, iyiliklerini anlat, kötülüklerini söyleme. Hilaf ve cidal ile meşgul olan mukallitlerin sohbetinden uzak dur. Zira onlar sana hüsn-i zandan vazgeçerler ve gıyabında seni gammazlarlar. Sehv ve hatalarını sayar, döker ve unutmazlar. Münazara zamanında bunlarla sana cevap vermek isterler. Onlar ne bir ayıbını örter, ne bir yanılmanı bağışlarlar..."¹²⁷

Görüldüğü gibi İ.Hakkı, tartışmanın gerçeği ortaya çıkarmak maksadının dışında kullanılmasına karşıdır. Bu sebeple bir konunun görüşülmesinde karşıdaki kimsenin kalitesine dikkat edilmesine önem vermektedir. Ona göre tartışmanın düşmanca ve üstün çıkmak isteğiyle yapılmaması gerekir.

Başka bir bahiste İ.Hakkı, konuşurken alaya almayı, yalan söylemeyi, inat ve mugalata etmeyi, sözü sert söylemeyi, batıl sözlere dalmayı dilin afetlerinden saymıştır.¹²⁸

5-MODEL ALMA METODU

Ahlâk eğitiminde sözlü öğretimden ziyade kişinin çevresinde bulunan örneklerin önemi büyüktür. Çocuklar davranışlarının çoğunu

¹²⁷ Marifetnâme, (Meyan), s.819,820

¹²⁸ Marifetnâme (Meyan), s.829-830

anne, baba, öğretmen ve görsel yayınlarda gördükleri kişilerin davranışlarını model alarak öğrenirler. İ.Hakkı tasavvufi manada olgun bir kişilik kazanmada bağlanılan önderlerin (evliya) model alınmasının önemini belirtir. Ona göre:

“...evliyanın durumu ve tavrı, sıfat ve halleri peygamberlere benzer. Onların edep ve şartları peygamberlerinki gibidir. Onlar peygamberler gibi hakkın rızasını kazanmak için ana, baba, evlat ve akrabadan uzaklaşırlar. Onlar mal ve makam sevincini terk edip tevazu ve kanaatla nefislerini kırarlar. Nefsin isteklerinden ve fani isteklerden geçerler. Allah sevgisi ile gamlanıp, derdiyle nimetlenir, elemiyle zevklenirler... Onların kalpleri sahiplerine bağlıdır. Ruhları onun ahlakıyla ahlaklanmışlardır. İlimleri ilham ve hikmet, bir saatleri bir yıllık taat, bakışları ibret, konuşmaları hayır ve nasihattir. Lâtifeleri ağırlıkları kaldırır. Tebessümleri lütuf ve şefkattir. Susmaları huzur-ı hazrettir. Nefesleri tesbih ve ibadettir.”¹²⁹

İ.Hakkı örnek durumunda olan bu kimselerin eğitim bakımından etkilerini artıran bazı özelliklerini saymaktadır. Ona göre bu zatların en önemli özelliği “hikmet” sahibi olmalarıdır:

“Hikmet, Rabbani ilham olan Ledünnî ilimdir... Tam anlayış ve firasettir... Hikmet, konuşmada doğruyu bulmaktır. Hak ile konuşup Hak ile susmaktır. Bir hakim demiştir ki: Hikmet nuru kalbime ineli, otuz yıl olup, o günden beri dilimden pişman olunacak bir söz çıkmamıştır. Hikmet söz, hareket ve isteklerde isabettir. Zira hakim olan, ancak hakla konuşur, doğruyu söyler. Ancak Hak için amel eder, Hakkın muradını murad eder. Hikmet edinmek az konuşmak ve rıfkı kullanmaktır. Gönülde şehvet

¹²⁹ Marifetname (Meyan), s.669-670

hikmeti örter. Kalbin zulmeti şehvettir... Şehvetleri terkeden hikmetlere malik olur... Hikmet ölü kalpleri diriltir, dar göğüsleri açar... Evliya hikmeti, Allah'ı bilmektir.”¹³⁰

İ.Hakkı, hakim'in alimden üstünlüğünü bilhassa ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre:

“Hakîm bir kalp, bin alim kalpten halim ve selimdir. Alimin sözü hastaya şifa verir. Hakimin sözü ölüye hayat verir. Hikmet bilgisi kutsi oktur. Hakmin konuşması onun yayıdır. Öğrencinin (talib) kalbi onun hedefidir. Alimin ticareti başkasının sermayesi iledir. Hakimin ticareti kendi sermayesi iledir... Alim sorulunca cevap verir. Hakîm ise cevap vermemek için özür diler. Alim, insanlara dediginden aşağıdır. Hakîm ise dediginden yüksektir... Halk âlim ile terbiye olur. Alim de hakim ile terbiye olur. Hakîm ise yalnız Rabbi tarafından terbiye olur. Nitekim hadis-i şerifte: “Rabbim beni en güzel şekilde terbiye eyledi” buyuruldu.”¹³¹

Bu konuyu açıklarken İ.Hakkı, eğitimde öğrenme ile öğrendiğini benimsemeyi, yaşamayı birbirinden ayırır. Bilgiyi hayata geçirme bakımından hakimin etkisi önemlidir:

“Cahil ve eksik olan avam, önce gidip bir alimden ilim öğrenip, usul ve furuu, yani akaid ve amelî bilgileri öğrenir, lâkin nefsi hali üzere cahil ve nakıs kalır. Sonra o alim gidip kâmil mürşitten hilim öğrenip ahlâkını güzelleştirir.”¹³²

İ.Hakkı, özetle olgun insanın iki önemli özelliğine dikkat çeker. Biri onun dini, diğeri ahlâki özelliğini gösterir:

¹³⁰ Marifetnâme, (Meyan), s.654,655,656

¹³¹ Marifetnâme , (Meyan), s.658-659

¹³² Marifetnâme (Meyan), s.659

“Evliyanın iki alâmeti vardır. Biri Hak Taalânın emrine ta’zim, diğeri bütün mahlukata şefkattir. Lütuf ve hikmetle konuşmaktır. Güzel huylu, güler yüzlü, vücudu güzel kokulu ve cömert olmaktır. Herkese şefkatle muameledir. İtiraz etmemek, özürleri kabul etmektir. Arkadaşını kendine tercih etmektir... Her şeyi kendinde bulmaktır ve mecmua-ı ezdad (zıtların toplandığı yer) olmaktır.”¹³³

Bunları bir öğretmeninin eğitimdeki etkisini artırmak için taşıması lâzım gelen kişisel özelliklerden saymak mümkündür. İ.Hakkı, neticede olgun bir ruhun eğitim bakımından da önemli, sahip olduğu iki güce dikkat çekmiştir. Bunlardan biri onun eşya ve olayları derinden ve geniş bir açıdan algılaması gücü, diğeri bunlar üzerinde tasarruf edebilme gücüdür.¹³⁴

¹³³ Marifetnâme (Meyan), s.666,667

¹³⁴ Marifetnâme (Meyan),670

SONUÇ

Giriş bölümü konunun önemi, yazarın hayatı ve yetiştiği kültür çevresi ile tezin adındaki kavramların açıklanmasına ayrılmıştır. Burada, bugünkü manada bir eğitim planı ile bakıldığında İ.Hakkı'nın bu eserinde nelerin bulunabileceğinin önemli olduğu belirtilmiş, yetiştiği tasavvufi çevrenin özellikleri ile eğitim, öğretim, din, ahlâk, prensip ve metot kavramları açıklanmıştır.

Birinci bölümde insana görelilik, yakından uzağa, bilinenden bilinmeyene, müşahhasan mücerrede, sevdirmeye ve ikna etme gibi prensipler bakımından değerli bulunan malzeme incelenmiştir. Buna göre:

a)Marifetnâmede bu konu bir çok vesileyle dile getirilmiştir. "İnsanlara seviyelerince söylemek" bir başlık olarak işlenmiş, ayrıca insanlara anlayamayacakları şeyleri söylemenin sakıncaları üzerinde sıkça durulmuştur. İ.Hakkı'ya göre "tabibin hastaya eylediği hitap gibi cahile hitap etmek" gerekir. Çocuk terbiye edilmek istenirse onun gönlüne yüklenmemek lâzımdır.

b)İ.Hakkı çocuğun sosyalleşmesinde yakından uzağa bir yol işlenmesini tavsiye eder. Akraba, komşu ve arkadaşlarla ilişkiler üzerinde teferruatlı şekilde durur.

c)İ.Hakkı bilinen şeylerin bilinmeyenler için bir temel olduğunu belirtir. Eserinde "Kendini bilen Rabbini bilir" esası üzerinde en çok durulan bir konudur. Allah'ı bilmenin en emin yolu önce insanın kendini bilmesidir. İnsanın kendisi hakkındaki bilgisi, Tanrı bilgisine ulaşmak için temel teşkil eder.

e)Marifetnâme'de bir çok soyut kavramın açıklanmasında hikayeler kullanılmış, bir çok konu şema ve şekillerle izah edilmiştir.

f)İ.Hakkı, babanın çocuğuna ve öğretmenin öğrencisine şefkat göstermesi gerektiğini, şefkat ve takdir gören öğrencinin çalışma ve gayretinin gittikçe artacağını belirtmiştir.

İkinci bölümde Marifetnâme eğitim metotları bakımından incelenmiştir.

a)İ.Hakkı Allah'ı bilmenin en emin yolunun varlıkları gözetlemek olduğunu geniş bir şekilde ele almıştır. Ona göre nefsi bilmenin anahtarı nefsi bilmek, nefsi belminin anahtarı alemi bilmektir. İnsan Allah'ın tabiatıta olan eserlerini, sanatını görüp sırlarına erecektir.

b)Takrir, dini anlatmanın geleneksel yoludur. Ancak İ.Hakkı dilin kullanılmasını sıkı kayıtlar altına almıştır. Bunların bir kısmı takririn uzun olmasından doğan sakıncaları giderici mahiyettedir. (Az konuşmak, sözü uzatmamak gibi). Ona göre dil insanın ölçeğidir. Dili korumak imanın esasıdır. İ.Hakkı dinleyenin durumunu dikkate almanın iki esası üzerinde durmuştur. Biri konuşanın yumuşaklık ve güleryüzlülük göstermesidir. Diğer dinleyenin özelliklerini dikkate almak, yani konuşmayı dinleyenlere göre ayarlamaktır.

c)İ.Hakkı'nın soru-cevap metoduyla ilgili fikirlerini öğretmen ve öğrencinin edepleri konusu içinde buluyoruz. Ona göre öğrenci soru sorarken çok dikkatli olmalı, öğretmen de öğrenciye yumuşak davranmalı, azarlamamak ve cevaplarını vermelidir.

d)Tartışma metodu hakkında İ.Hakkı medeni sınırlandırmalar getirmiştir. Ona göre tartışma bir gerçeğin ortaya çıkması gayesi ve öğrenme niyetiyle olmalıdır.

e)Ahlâk eğitiminde önemli bir yol olan model alma, aslında İ.Hakkı'nın eserinde durduğu temel konudur, denilebilir. Model alınacak lider konumundaki olgun insanın özellikleri, eserinin bütün bölümlerinde bahis konusu olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

EDEM, Mahmut

-Eğitim Planlaması, Ank.,1981

ADIVAR, A. Adnan,

-Tarih Boyunca İlim ve Din, İst.1964

-Osmanlı Türklerinde İlim, İst.1970

AKARSU, Bedia,

-Ahlak Öğretileri. İst.1970

-Felsefe Terimler Sözlüğü, Ank.1975

AKINCI, Gündüz,

-İbrahim Hakkı Efendi, Erzurum 1959

AKSEKİ, Ahmet Hamdi;

-Ahlak Dersleri, İst.1968

AKYÜZ, Yahya;

-Türk Eğitim Tarihi, Ank.1985

ALTINTAŞ, Hayrani;

-Erzurumlu İbrahim Hakkı, İst.1992

-Tasavvuf Tarihi, Ank.1991

ALICIGÜZEL, İzzettin,

-İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim, İst., 1979

ARMAĞAN, İbrahim;

- Bilimsel Yöntem, İzmir 1989

ARMANER, Neda; Ökmen, Zeki;

-Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodik Bilgiler, İst.1960

ATATÜRK'ÜN 100.Doğum Yılında Türkiye 1.Din Eğitimi Semineri,
Ank.1981

ATAY, Hüseyin;

-İslamda Öğretim, AÜİF.Der.,C. XXII,s.8,Ank.1978

-İbn Sina Varlık Nazariyesi,Ank.1983

AY, Mehmet Emin;

-Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza, İzmir.1994

AYAŞBEYOĞLU, Nevzat;

-İslamiyetin Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim ile ilgili Ayetlerin Tahlili, İst.1991

AYHAN, Halis;

-Din Eğitim ve Öğretimi (İman ve İbadet) Ank.1985

AYTAÇ, Kemal;

-Çağdaş Eğitim Akımları, Ank.1976

-Avrupa Eğitim Tarihi, İst.1992

BAĞDATLI, İsmail;

-Keşfü'z- Zunun Zeyli, İst.1972

BAŞAR, M. Fuad,

-Marifetname (sad.) İst. 1984

BAŞARAN, İbrahim Ethem;

-Eğitim Psikolojisi, Ank.1984

-Eğitime Bilimine Giriş, Ank.1984

BAŞGİL, Ali Fuad;

-Din ve Laiklik, İst.1962

BAŞKURT, İrfan;

-Federal Almanya'da Din Eğitimi, İst.1995

BAYRAKLI, Bayraktar;

-İslam'da Eğitim, İst.1980

BAYRAKTAR, M. Faruk;

-İslam Eğitiminde Öğretmen ve Öğrenci Munesabetleri, İst.1994

-Eğitim Kurumu olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma, İst.1992

BİLGİN, Beyza;

- Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Ank.1990
- Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri, Ank.1980
- İslam ve Çocuk, Ank. 1991

BİLGİN, Beyza-Selçuk, Mualla;

- Din Öğretimi, Ank.1991

BİLGİSEVEN A.Kurtkan,

- Din Sosyolojisi, İst., 1985

BİNBAŞIOĞLU, Cavit;

- Eğitim Düşünce Tarihi, Ank.1982
- Genel Öğretim Bilgisi, Ank.1991

BOLAY, S. Hayri;

- Aristo Metafizi ile Gazali Metafiziğinin Karşılaştırılması, İst.1993
- Felsefi Doktrinler Sözlüğü, Ank.1987

BUHARİ, Muhammed b. İsmail;

- Sahihi Buhari, İst.1315

BURSALI, Mehmet Tahir;

- Osmanlı Müellifleri, İstanbul

BÜYÜKKARAGÖZ, S. Savaş,

- Genel Öğretim Bilgisi, Konya,1994

CANAN, İbrahim;

- Hz.Peygamerin Sünnetinde Terbiye, Ank.1980
- Kur'anda Çocuk, İst.1984

ÇAĞIRICI, Mustafa,

- İslam Düşüncesinde Ahlâk, İst., 1989

ÇAMDİBİ, Mahmut;

- Din Eğitime giriş, İst.1989
- Din Eğitiminin Temel Meseleleri, İst.1994
- Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, İst.1980

ÇANTAY, Hasan Basri,

-Kur'anı Kerim ve Meali Hakim, İst.1957

ÇELEBİ,Ahmed;

-İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, (çev.A.YARDIM), İst.1983

ÇELEBİOĞLU, Amil,

-Erzurumlu İbrahim Hakkı, Kültür ve Turizm BakanlığıYay.,
Ank.1988

ÇUBUKÇU, İbrahim Agah;

-Ahlak Tarihinden Görüşler, Ank.1984

DAĞ, Mehmet; ÖYMEN, H. Raşit;

-İslam Eğitim Tarihi,Ank.1974

DARYAL, Ali Murat;

-Dini Hayatın Psikolojik Temelleri, İst.1984

DESCARTES;

-Ahlak Üzerine Mektuplar (çev.Mehmet KARASAN), İst.1989

DİCLEHAN, Şakir,

-Çeşitli Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı İst.,1980

EKİNCİ, Yusuf;

-Ahilik ve Meslek Eğitimi, İst.1989

ERGİN, Osman;

-Türk Mğarif Tarihi, İst.1977

ERSOY, Mehmet Akif;

-Safahat, İst.1966

ERZURUMİ, İbrahim Hakkı;

-Marifetname, Kahire,1255/1839

-Marifetname, İst.1310

ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI,

-Mârifetname, Sadeleştiren: M.Fuat Başar, İst., 1984

- Mârifetname, Sadeleştiren: Faruk Meyan, İst., 1980

EISENBERG, Sheldon; Delaney, Daniel J;

-Psikolojik Danışma Süreci (çev.N.ÖREN), İst.1993

FINDIKOĞLU, Z. Fahri;

-Erzurum Dğirleri, İst.1927

GAZALİ, Muhammed B. Ahmed;

-İhya-ü Ulumiddin, İst.1321

-El-Munkuz min ad-dalal (çev.H.GÜNGÖR) Ank.1960

GÖKBERK, Macit;

-Felsefe Tarihi, İst.1993

GÜNAY, Ünver,

-Ders Notları

GÜRTAŞ, Ahmed;

-Atatürk ve Din Eğitimi, Ank.1982

HANÇERLİOĞLU, Orhan;

-Felsefe Ansiklopedisi, İst.1979

HÖKELEKLİ, Hayati;

-Din Psikolojisi, Ank.1993

İBN, HALDUN;

-Mukaddime, MEB. Yayını

İBRAHİMHAKKIOĞLU, Feyyaz;

-İbrahim Hakkı ve Gönül, Hğrekate Dengesi içinde sayı. 80, İst.1972

İBRAHİMHAKKIOĞLU, Mesih;

-Erzurumlu İbrahim Hakkı, İst.1973

JERSİLD, Arthur;

-Gençlik Psikolojisi (çev.İ.N.GÜNGÖR), İst.1978

KABİSİ, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed;

-İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dğir Geniş Risale (çev.Süleyman ATEŞ, Hıfzırrahman R.ÖYMEN), Ank.1966

KANAD, Fikret;

-Pedagoji Tarihi, Ank. 1963

KANDEMİR, M. Yaşar;

-Örneklerle İslam Ahlakı, İst. 1980

KAVAKÇI, Yusuf Ziya;

-İslam Araştırmalarında Usul, Ank. 1987

KAVÇAR, Cahit;

-Eğitim Bilimleri Sempozyumu, Ank. 1984

KAŞLIOĞLU, İsmet;

-İslam Kurumlar Tarihi, Ank. 1980

KAZICI, Ziya;

-Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi, İst. 1993

KOCAÇINAR, Muhip;

-Genel Öğretim Metodu, Ank., 1966

KÖPRÜLÜ, Fuad;

-Türk Edebiyat Tarihi, İst. 1928

KURTKAN, Amiran;

-Sosyolojik Açıdan Eğitim Yolu ile Kalkınmanın Esasları, İst. 1972

-Genel Sosyoloji, İst. 1968

LOWE, John;

-Dünyada Yetişkin Eğitime Toplu Bakış (çev.T.OĞUZKAN),
İst. 1989

MAC DONALD,

-”Din” İslâm Ansiklopedisi,

MAVERDİ, Ebul Hasan Ali b. Muhammed b. Abibi;

-Ebebu'd Dünya ve'd- din, Mısır 1973

MEHMET Süreyya,

-Sicilli-i Osmani, İst. 1308/1890

MUHASİBİ, Harisi;

-Risaletu'l Müsterşidin, Beyrut 1971

MÜSLİM, Ebu'l Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri,

-Sahibi Müslim, (thk.M.F.Abdulbaki), Beyrut 1972

OĞUZKAN, A.F.

-Orta Dereceli Okullarda Öğretim, Ank., 1985

ÖZER, Ali

-Mehmet Akif ve Eğitim, İzmir 1991

ÖCAL, Mustafa;

-Temel Eğitim ve Ortaöğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar, Ank.1991

PARLADIR, Selahattin;

-Din Eğitimi Ders Notları, İzmir

-İslamda Örgün Din Eğitimi, İzmir 1984

REVNAKOĞLU, C. Server;

-Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetname, İst.1961

RUSSEL, Bertrandı,

-Felsefe Meseleleri (çev.Abdulhak Adnan Adıvar) İst. 1993

SELÇUK, Mualla;

-Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler, Ank.1991

SİNDEY, L. Presvey; Francis P. Robinson;

-Psikoloji ve Yeni Eğitim (çev.H.TAN), İst.1991

SOUCE, Aime,

-Yeni Pratik Pedagoji, Çev. Ank., 1977

TAŞKÖPRÜZADE, Ahmet Efendi;

-Mevzuatu'l Ulum (çev.K.M.Efendi), İst.1313

TEZCAN, Mahmut;

-Eğitim Sosyolojisi, Ank.1983

TOPALOĞLU, Bekir,

-Din,İslamiyet ve Beynelmilel Akımlar, İstanbul 1987

TURHAN, Mümtaz;

-Kültür Değişmeleri, İst.1969

TÜTÜNCÜ, Mehmet;

-Türk İslam Eğitimcisi Zernuci, İzmir 1991

TÜTENGİL, Cavit Orhan;

-Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metot, İst.1978

TÜRKDOĞAN, Orhan;

-Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi, İst.1995

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı;

-Osmanlı Tarihi, Ank.1956

ÜLKEN, Hilmi Ziya;

-Eğitim Felsefesi, İst.1967

VARİŞ, Fatma;

-Eğitim Bilimine Giriş, Ank.1981

WACH, Joachim;

-Din Sosyolojisine Giriş, (çev.B.İNANDI) Ank.1987

VARİŞ, Fatma,

-Eğitim Bilimlerine Giriş, Ank.,1981

YAVUZ, Kerim;

-Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ank.1983

YAVUZER, Halûk,

-Çocuk Psikolojisi, İst., 1984

YÖRÜKOĞLU, Atalay,

-Çocuk Ruh Sağlığı, Ank.1984